

Economie en politiek

Dat economen, die een onderzoekopdracht met een duidelijke politieke strekking aanvaarden, zich op glad ijs bewegen, is dezer dagen duidelijk gebleken. Wegens de geringe economische ruimte bevechten de werkgevers en werknemers elkaar niet alleen meer met louter politieke argumenten, maar brengen zij wetenschappelijk-economische wapenen in de strijd. De vechtenden kunnen zich dan verschans achter z.g. objectief wetenschappelijke studies. De wetenschapper die een kazemat voor één der partijen heeft gebouwd, moet echter van zeer goede huize zijn om zonder kleerscheuren het strijdgewoel te verlaten.

Reeds enkele jaren beweren de werkgeversorganisaties dat er een samenhang bestaat tussen rendement, investeringen en werkgelegenheid. Volgens hen zal de werkloosheid afnemen indien het rendement kan worden opgevoerd. Het rendement kan worden verhoogd door een matiging van de loonstijging. Op deze simpele wijze zou op het oog een effectieve werkgelegenheidsbeleid kunnen worden gevoerd. Bovendien zou dan blijken dat door de forse looneisen van de werknemers de arbeidsmarktsituatie wordt verslechterd; de werknemers snijden zich dus in eigen vlees.

Tot nu toe is deze simpele redenering echter nog niet wetenschappelijk ondersteund, hoewel moet worden erkend dat uit de onzekerheidsvarianten, die het Centraal Planbureau jaarlijks in zijn *Macro Economische Verkenning* publiceert, duidelijk een matigende werking van een beperking van de loonstijging op de werkloosheid uitgaat. Deze matiging is echter te gering om daarmee het gehele werkloosheidsprobleem uit de wereld te helpen.

Onlangs heeft het Verbond van Nederlandse Ondernemingen (VNO) evenwel bovenstaande stelling door het Nederlands Economisch Instituut (NEI) wetenschappelijk als onderdeel van een groter onderzoek laten onderzoeken. Vanwege de reeds op gang zijnde loononderhandelingen werd dit deel van het onderzoek met spoed ter hand genomen en toen de eerste resultaten bekend werden, publiceerde het VNO deze in aller ij met commentaar. Hoe luiden de resultaten?

Het NEI heeft een positief significant verband gevonden tussen: a. de arbeidsintensiteit (gedefinieerd als de verhouding tussen de toename van de werkgelegenheid in een bepaald jaar en de volumetoename van de bruto-investeringen in dat jaar) en de investeringsquote (bruto-investeringen als percentage van de bruto-toegevoegde waarde); b. de arbeidsintensiteit en het rendement; en een negatief signifi-

cant verband tussen de arbeidsintensiteit en de arbeidsinkomensquote. Deze verbanden waarop mijns inziens nog wél het een en ander wetenschappelijk kan worden afgedongen, worden door het VNO zo geïnterpreteerd dat ze bruikbaar werden in het loonoverleg. Met enige goede wil is met behulp van een aantal veronderstellingen, die thans niet geldig behoeven te zijn en die het VNO niet noemt, bijv. te concluderen dat een rendementsverbetering van 0,5% tot 40.000 arbeidsplaatsen leidt.

Op deze manier wordt m.i. de economische wetenschap groot onrecht aangedaan. Het VNO deed op grond van een objectief onderzoek dat theoretisch nog niet af was, uitspraken die *praktisch* niet verantwoord zijn. De vakbonden trokken uiteraard fel van leer tegen deze uitspraken, die niet in hun kraam te pas kwamen. Felle kritiek werd ook geleverd door een aantal Groninger economen, die het VNO ervan beschuldigden het publiek een rad voor de ogen te willen draaien en terloops het NEI-werkstuk vaktechnisch als een onvoldoende werkstuk kwalificeerden.

Het publiek begrijpt er natuurlijk niets meer van. Rotterdamse wetenschappers hadden immers voorgerekend dat er een duidelijke samenhang bestaat tussen rendement, investeringen en werkgelegenheid (interpretatie van het VNO), terwijl Groninger wetenschappers deze verbanden verwerpen. In feite is het publiek getuige van een worsteling in de economische wetenschap om een causaal verband te leggen van rendement naar investeringen. Dit verband is nog steeds niet aangetoond — ook niet in het NEI-onderzoek — en zal, zeker waar het het verband tussen rendement en de omvang van de investeringen betreft, waarschijnlijk nooit worden aangetoond. Investerings worden immers niet door het rendement bepaald; het rendement is het gevolg van investeringen. Het publiek is bovendien getuige van een wetenschappelijke strijd die op een onwetenschappelijke manier wordt gevoerd. Het is niet verstandig om wetenschappelijke discussies via persberichten te voeren.

Economen kunnen uit deze affaire een wijze les leren. Ze moeten behoorlijk op hun tellen passen indien een economisch probleem, dat de economische wetenschap nog niet heeft opgelost en moeilijk is op te lossen, op korte termijn moet worden onderzocht om een bepaald politiek doel te dienen.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Economie en politiek	929
Column Herfst, door <i>Dr. J. Bartels</i>	931
<i>Drs. E. N. Kertzman:</i> Inkomenshuren en marginale tarieven	932
Notitie Over oude machines en nieuwe lonen, door <i>Dr. W. J. B. Smits</i>	935
<i>Prof. Dr. L. H. Klaassen:</i> Oost-West-babbel	936
<i>Drs. P. L. M. Beelen, Drs. J. J. Botman en Drs. J. M. J. F. Houben:</i> Regionale bouwprogrammering (I)	938
<i>Mr. J. Roos:</i> De betekenis van de persoonlijke lening in het geheel van het consumptief krediet	940
Maatschappijspiegel Werkloosheid, wachttijd en marktinformatie, door <i>Drs. H. J. van de Braak</i>	942
<i>Dr. P. Nijkamp:</i> Nieuwe schaarste en economische groei; een dissertatie over het milieuvraagstuk	944
Au courant Winst- en vermogensaanwasdeling, door <i>A. F. van Zweeden</i>	947
Boekennieuws Gordon C. Cameron en Lowdon Wingo (eds.): <i>Cities, regions and public policy</i> , door <i>Drs. J. K. T. Postma</i>	949
<i>Prof. Dr. N. H. Douben:</i> Nationale boekhouding en economische kringloop, door <i>Drs. F. A. J. van den Bosch</i>	950

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 93,60 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 57,20 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies. (na ontvangst van stortings/giro-acceptakaart) op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,- (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam.
tel. (010) 260 260, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Herfst

Een ieder die op dit ogenblik zijn gedachten laat gaan en zijn pen hanteert tegen de achtergrond van de huidige economische situatie, kan er niet aan ontkomen een sombere toon in zijn beschouwingen te leggen. Een uiterst belangrijk aspect vormen de werkloosheidscijfers. De statistische gegevens daarover per eind september van dit jaar duiden op een stijging van het aantal werklozen met meer dan 50% in vergelijking tot het aantal van een jaar geleden. Zeker is, dat deze stijging zijn einde nog niet heeft gevonden en dit moet tot grote zorg leiden.

Geconstateerd kan worden, dat deze zorgwekkende ontwikkeling niet voldoende doorklinkt in de *Rijksbegroting 1975*, die in september jl. is gepubliceerd. Te weinig wordt de politiek van het kabinet getoetst juist aan dit belangrijke facet; te weinig wordt bij de bespreking van de beleidsvoornemens aandacht besteed aan het verband tussen zulk een beleid en de werkgelegenheid. Een column in *ESB* kan niet tot doel hebben de geconstateerde lacune op te vullen en mag en moet zich beperken. In dit geval tot een aspect, waarbij zeker niet alleen het overheidsbeleid in het geding is.

Het zal weinig tegenspraak ontmoeten, als ik stel, dat zeker voor ons land geldt, dat internationale economische samenwerking een uitermate belangrijke zaak is. Weinig landen zijn voor hun welvaart en dus ook voor hun welzijn zozeer van uitvoer en invoer afhankelijk als het

onze. Welk land kan ons nazeggen, dat ongeveer de helft van zijn nationale inkomen door export wordt genereerd?

Het is dan ook niet moeilijk te verklaren, dat Nederland altijd een land is geweest, dat de vrijhandelsgedachte heeft gepropageerd. Tegen diezelfde achtergrond is het niet vreemd te ervaren, dat Nederland in de internationale economische integratie, die wat ons land betreft vorm heeft gekregen in de Benelux en de Europese Gemeenschap, voorop heeft gelopen. Noch is het onbegrijpelijk, dat de uitbreiding van de EG tot meer dan zes landen door ons land is bevorderd.

Wat veel meer opvalt — en met name in onze meest recente historie — is, dat er stemmen doorklinken, die blijk geven onvoldoende te beseffen de noodzaak, juist voor ons land, om ons deel te weten van een internationale gemeenschap. Dat is onbegrijpelijk en het is beklemmend, want — ik herhaal — voor weinig landen geldt zozeer als voor ons land, dat het (voor ons zo grote) buitenland zo bepalend is voor zeker ons economisch bestaan.

Deze sterk internationale verwevenheid van ons economisch bestel maakt het tot voor de werkgelegenheid gevaarlijke demagogie ervan uit te gaan, dat het een wijs beleid zou zijn ons productie-apparaat te doen verouderen. Ik ben het eens met Dr. Terlouw, als hij bij gelegenheid van de algemene beschouwingen in de Tweede Kamer der Staten-

Generaal stelt, dat als de ondernemingen verhinderd worden om gelijke tred te houden met de internationale innovaties, het ras gebeurd is met onze hoogwaardige industrie en dus met het welvaartspeil, de ontwikkelingssamenwerking en de werkgelegenheid.

Diezelfde werkgelegenheid kan niet anders dan het slachtoffer zijn van uitingen — zo veelvuldig te beluisteren en te ervaren — die het buitenland wel moeten irriteren en onze concurrentiepositie in en met het buitenland wel negatief moeten beïnvloeden. Zelfs als wij de ethiek gemakshalve en niet terecht even buiten spel zetten, maakt een ieder, die zich niet toegankelijk verklaart voor klimatologische omstandigheden, zich schuldig aan grove miskenning van onze economische verwevenheid met het buitenland.

Het is — dunkt mij — overduidelijk dat dit alles, dat de ontplooiing van een gezond bedrijfsleven in de weg staat of wordt gelegd, de toch al onder zware druk staande werkgelegenheid verder negatief moet en zal beïnvloeden. Daar wordt te weinig rekening mee gehouden door al diegenen, die menen, dat kretologie in hun kraam niet kan worden gemist. Zij maken deze herfst nog somberder dan hij zich toch al aan ons openbaart.

Inkomenshuren en marginale tarieven

DRS. E. N. KERTZMAN*

De nota Huur- en subsidiebeleid 1974 van de bewindslieden van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening bevat mede een voorstel om voor belastbare inkomens beneden f. 25.000 (inkomens 1975) naar een stelsel van inkomenshuren over te stappen. Volgens dit voorstel kunnen huurders met deze inkomens een belangrijke huursubsidie ontvangen. Naarmate het inkomen van de huurder stijgt wordt deze subsidie weer afgebouwd. De huurder ziet hierdoor van zijn inkomenstoename niet alleen een gedeelte aan sociale premies en inkomstenbelasting wegvloeien, maar nu ook aan een vermindering van subsidie.

De vermindering van subsidie door het toegenomen inkomen zal de huurder op dezelfde wijze waarderen als de meerdere inkomstenbelasting en sociale verzekeringspremies die hij door deze inkomenstoename gaat betalen. Dit verlies aan subsidie als percentage van de inkomenstoename is daarom op één lijn te stellen met de marginale druk van inkomstenbelasting en sociale verzekeringspremies. Deze marginale druk draagt op het ogenblik voor (bruto)inkomens beneden f. 25.000 reeds 44% à 49%. Er is dus alle reden bezorgd te zijn over de vraag in welke mate deze marginale druk door de afbouw van het verschil tussen vraaghuur en inkomenshuur wordt verhoogd.

In de nota Huur- en subsidiebeleid 1974 wordt aan het hierboven vermelde aspect geen enkele aandacht besteed. In het onderstaande zal daarom de relatie tussen de afbouw van subsidie en de toename van het inkomen worden onderzocht.

De werking van het stelsel

Volgens het voorstel behoeven gezinnen waarvan het belastbare inkomen kleiner dan f. 25.000 is, van dit inkomen nooit meer dan de in tabel I vermelde normhuurquoten aan huur te betalen. De normhuurquoten vermenigvuldigd met de erbij behorende belastbare inkomens geven de voor deze inkomens geldende inkomenshuren. Een eventueel positief verschil tussen de vraaghuur van de woningexploitant en de inkomenshuur wordt door de overheid als subsidie bijgepast, mits de vraaghuur niet meer dan f. 5.000 per jaar bedraagt. Is de vraaghuur kleiner dan de inkomenshuur dan betaalt de huurder de vraaghuur.

De voorgestelde regeling geldt zowel voor huizen van particuliere verhuurders, woningbouwverenigingen als van gemeenten. Ook het al dan niet gesubsidieerd zijn van de woning zelf door objectsubsidies of premies speelt geen rol bij

het bepalen of de huurder voor een inkomenshuur in aanmerking komt. Alleen het belastbare inkomen en de vraaghuur zijn hiervoor de relevante factoren.

Bij het lezen van tabel I moet worden bedacht dat de relatie inkomenshuur/belastbaar inkomen verhult dat de inkomenshuur niet uit het belastbare maar uit het beschikbare inkomen moet worden betaald. Als percentage van het beschikbare inkomen stijgt de inkomenshuur van 12,7% tot 26,4% voor beschikbare inkomens die variëren tussen de met het belastbare minimumloon en een belastbaar inkomen van f. 25.000 corresponderende beschikbare inkomens.

Het beschikbare inkomen werd hierbij gedefinieerd als het belastbare inkomen minus de niet fiscaal aftrekbare sociale premies en de te betalen belasting. Voorts werd verondersteld dat in 1975 de belasting- en de sociale premiedruk t.o.v. 1974 niet stijgt.

De afbouw van de subsidie

Door de koppeling van de inkomenshuren aan het (belastbare) inkomen neemt deze huur met het inkomen toe. De mate waarin de huur stijgt is echter verschillend al naar gelang de stijging van het inkomen uit overwerk, jaarlijkse, boven de algemene loonstijging uitgaande, periodieke loonsverhogingen (verder kortweg aan te duiden met inkomen uit gemaakte promotie) of uit de algemene loonstijging stamt. In het laatste geval stijgt de inkomenshuur met het percentage van de algemene loonstijging. Voorwaarde hiertoe is een zodanige jaarlijkse aanpassing door de overheid van de normhuurquoten dat deze elk jaar gelijk blijven voor belastbare inkomens die alleen de gemiddelde loonontwikkeling volgen.

Tabel I. Normhuurquoten en inkomenshuren voor belastbare inkomens beneden f. 25.000 (situatie 1975)

Belastbare inkomens (gulden)	Normhuurquoten (in % van 1)	Inkomenshuren (gulden)
1	2	3
Minimumloon	10	1.410
Min. loon - 15.000	11,4	1.607 - 1.710
15.000 - 16.000	12,8	1.920 - 2.048
16.000 - 17.000	14,2	2.272 - 2.414
17.000 - 18.000	15,6	2.652 - 2.808
18.000 - 19.000	17,0	3.060 - 3.230
19.000 - 20.000	17,3	3.287 - 3.460
20.000 - 21.000	17,6	3.520 - 3.696
21.000 - 22.000	17,9	3.759 - 3.938
22.000 - 23.000	18,2	4.004 - 4.186
23.000 - 24.000	18,5	4.255 - 4.440
24.000 - 25.000	18,8	4.512 - 4.700

Bron: Huur- en subsidiebeleid 1974, blz. 99.

* De auteur is medewerker bij het Fiscaal Instituut van de Katholieke Hogeschool te Tilburg.

Een extra inkomensstijging door overwerk of door gemaakte promotie leidt tot een snellere stijging van de te betalen inkomenshuur. In beide gevallen stijgt de over het hele inkomen te betalen normhuurquote. Voor het inkomen uit overwerk gaat dit op omdat binnen hetzelfde (huur)jaar de tabel met normhuurquoten niet verandert en een hoger inkomen dus tot een hogere normhuurquote leidt.

Het inkomen uit promotie doet het inkomen van de huurder gedurende enige tijd jaarlijks sneller toenemen dan de gemiddelde loonstijging. Deze gemiddelde stijging laat bij het veronderstelde beleid de normhuurquoten onveranderd. Daardoor zal iedere stijging die daar bovenuit gaat, en dus ook die uit promotie, de normhuurquote doen stijgen.

De mate waarin de toenemende inkomenshuren tot afbouw van de subsidie leidt, is mede afhankelijk van de stijging der vraaghuren. Deze dienen volgens de bewindslieden over het algemeen met 8% toe te nemen. Gezien de loonontwikkeling in het verleden zullen de CAO-lonen naar verwachting met een hoger percentage toenemen. De subsidie die een huurder ontvangt, zal hierdoor jaarlijks al afgebouwd worden zonder dat hij promotie maakt. Zijn inkomenshuur neemt dan met het percentage van de gemiddelde loonstijging toe, hetgeen meer dan de 8% stijging van de vraaghuur zal zijn. Maakt hij wel promotie dan vindt de afbouw in versnelde mate plaats. Bij extra inkomen uit overwerk is alleen de stijging van de inkomenshuur relevant, omdat de vraaghuur binnen het (huur)jaar niet verandert.

In het onderstaande zal de relatie tussen de afbouw van de subsidie en de toeneming van de belastbare inkomens nader worden onderzocht. Dit wordt achtereenvolgens gedaan voor huurders waarvan het inkomen jaarlijks met de gemiddelde procentuele loonstijging toeneemt, voor huurders waarvan het inkomen hier bovenuit stijgt door promotie en voor de groep die binnen het huurjaar door overwerk haar normale inkomen verhoogt.

De afbouw van de subsidie zal in de drie genoemde gevallen allereerst worden gerelateerd aan de stijging van het belastbare inkomen. Daarna wordt de vermindering aan subsidie te zamen met de meerdere te betalen inkomstenbelasting en sociale premies op een globale wijze gerelateerd aan de stijging van het bruto-inkomen.

Als enige verschil tussen het bruto- en het belastbare inkomen is de AOW/AWW-premie meegenomen. Ten aanzien van de sociale premiedruk wordt verondersteld dat deze na 1974 constant blijft. Door deze uitgangspunten zullen de bruto en de belastbare inkomens bij een inkomens toeneming in procenten evenveel stijgen.

Voor de inkomstenbelasting wordt een volledige correctie van de louter nominale en reële progressie aangenomen. Dit betekent dat de gemiddelde en marginale tarieven niet zullen stijgen voor degenen, die jaarlijks alleen de gemiddelde loonstijging als inkomens toeneming erbij krijgen.

Inkomens toeneming volgens de gemiddelde loonstijging

Voor een huurder waarvan het inkomen in de loop van de tijd jaarlijks alleen met het percentage van de gemiddelde loonstijging toeneemt, is, zoals hierboven vermeld, de afbouw van de subsidie aan de stijging van de inkomenshuur alleen niet af te meten. Jaarlijks stijgen immers niet alleen de inkomenshuren maar ook de vraaghuren. Stijgen de inkomenshuren in absolute termen meer dan de vraaghuren dan wordt de subsidie voor het verschil tussen beide afgebouwd. Noemt men de stijging van de inkomenshuur en de vraaghuur als percentage van de toeneming van het belastbare inkomen resp. de marginale normhuur- en de marginale vraaghuurquote dan komt de afbouw van de subsidie in een positief verschil tussen de marginale normhuur- en de marginale vraaghuurquote tot uitdrukking.

In tabel 2 zijn deze marginale huurquoten vermeld voor vraaghuren van f. 2000, f. 3000, f. 4000 en f. 5000. Deze quoten hebben betrekking op het jaar volgend op het jaar van

invoering van de inkomenshuren. Veronderstellend dat dit 1975 is, heeft de tabel op 1976 betrekking.

Bij de berekening is een jaarlijkse huurstijging van 8% en een gemiddelde loonstijging van 12% in de komende jaren verondersteld. Gezien de veronderstelde constante sociale premiedruk stijgen ook de belastbare inkomens met dit percentage. Ten aanzien van de normhuurquoten uit tabel 1 is uitgegaan van een beleid waarbij deze quoten, bij een jaarlijkse gemiddelde loonstijging van 12%, elk jaar bij 12% hogere belastbare inkomens behoren. Door deze veronderstelling stijgen de inkomenshuren van de huurders, die jaarlijks alleen de gemiddelde loonstijging van 12% erbij krijgen, ook elk jaar met 12% tot het moment waarop de subsidie is afgebouwd. De marginale normhuurquote is daardoor steeds gelijk aan de gemiddelde normhuurquote.

Tabel 2. Marginale normhuurquote ($\frac{\Delta H_n}{\Delta Y_b}$) en marginale vraaghuurquote ($\frac{\Delta H_v}{\Delta Y_b}$) in 1976 bij een algemene loonstijging

van 12% en een algemene vraaghurstijging van 8% (in procenten van de toeneming van het belastbare inkomen) a)

Belastbare inkomen in 1975 (gulden)	Vraaghuur per jaar in 1975							
	f. 2.000		f. 3.000		f. 4.000		f. 5.000	
	$\frac{\Delta H_n}{\Delta Y_b}$	$\frac{\Delta H_v}{\Delta Y_b}$	$\frac{\Delta H_n}{\Delta Y_b}$	$\frac{\Delta H_v}{\Delta Y_b}$	$\frac{\Delta H_n}{\Delta Y_b}$	$\frac{\Delta H_v}{\Delta Y_b}$	$\frac{\Delta H_n}{\Delta Y_b}$	$\frac{\Delta H_v}{\Delta Y_b}$
14.000	11,4	9,5	11,4	14,2	11,4	19,1	11,4	23,8
15.000	12,8	8,9	12,8	13,3	12,8	17,7	12,8	22,2
16.000	—	—	14,2	12,5	14,2	16,7	14,2	20,9
17.000	—	—	15,6	11,8	15,6	15,7	15,6	19,7
18.000	—	—	—	—	17,0	14,8	17,0	18,5
19.000	—	—	—	—	17,3	14,0	17,3	17,5
20.000	—	—	—	—	17,6	13,3	17,6	16,7
21.000	—	—	—	—	17,9	12,6	17,9	15,9
22.000	—	—	—	—	—	—	18,2	15,2
23.000	—	—	—	—	—	—	18,5	14,5
24.000	—	—	—	—	—	—	18,8	13,9

a) Een — teken geeft aan dat de subsidie volledig is afgebouwd.

In het eerste jaar na invoering van de normhuurquoten wordt de subsidie, gezien het negatieve verschil tussen de marginale normhuur- en vraaghuurquote, nog niet over de hele linie afgebouwd (zie tabel 2). Voor de huurders met lage belastbare inkomens neemt integendeel het subsidiebedrag zelfs toe bij vraaghuren van f. 3.000, f. 4.000 en f. 5.000. Hun te betalen inkomenshuur stijgt procentueel weliswaar meer dan hun vraaghuur (resp. 12% tegen 8%), maar in absolute termen stijgt de inkomenshuur minder dan de vraaghuur. De reden is het grote verschil tussen vraag- en inkomenshuur in de uitgangssituatie.

Waar wel een afbouw van subsidie plaatsvindt, bedraagt deze afbraak 2% à 5% van de toeneming van het belastbare inkomen. Zou men het voorbeeld voor meer jaren doorrekenen, dan komt elke huurder in de situatie dat zijn subsidie vermindert. Immers, de marginale normhuurquote blijft in de loop van de tijd constant, terwijl de marginale vraaghuurquote voortdurend daalt. Zodra de eerste de tweede overtreft, wordt de subsidie afgebouwd. Dit gaat in een steeds sneller tempo, omdat het verschil tussen de quoten steeds groter wordt.

Toch neemt het beslag van de overheid op de inkomens toeneming van de huurder nooit een grote vorm aan. Berekend kan worden dat op het moment dat de marginale quoten aan elkaar gelijk zijn, de vraaghuur precies 1½ maal de inkomenshuur bedraagt. Het verschil van 50% wordt dan in ongeveer 11 jaar weggewerkt. Het maximale verschil tussen de marginale norm- en de marginale huurquote wordt in het elfde jaar bereikt en bedraagt dan ca. 30% van de normhuurquote. Dit percentage voor het maximale verschil geldt ook ongeveer als in de uitgangssituatie de marginale normhuurquote de marginale vraaghuurquote reeds overtreft. Aangezien de hoogste normhuurquote 18,8% bedraagt, kan de afbouw van de subsidie nooit meer dan 5,6% van de toeneming van het belastbare inkomen zijn.

Extra inkomsten in de loop van de tijd door promotie e.d.

De afbouw van de subsidie zal in versnelde mate plaatsvinden indien de huurder boven de algemene loonstijging een extra-inkomstenstijging realiseert door promotie, periodieke verhogingen of door een verbetering van werkkring. Deze extra-inkomstenstoename leidt bij inkomenshuren tot een additionele huurbetaling. Deze leidt volledig tot afbouw van de subsidie. Immers, met de gestegen vraaghuur werd reeds rekening gehouden bij de stijging der inkomenshuren door de algemene loonontwikkeling. De marginale normhuurquote over de extra-inkomstenstoename geeft hierdoor volledig de afbouw van de subsidie weer. Deze quote, gecorrigeerd voor het verschil tussen het bruto- en het belastbare inkomen, geeft opgeteld bij de marginale druk van de inkomstenbelasting en de sociale premies het totale beslag van de overheid op de extra-toename van het bruto-inkomen weer.

Een indicatie van de hoogte van de normhuurquote over de extra-inkomstenstoename geeft tabel 3. Uitgaande van een belastbaar inkomen van f. 15.000 in het basisjaar (1975), is verondersteld dat deze inkomstrekker 10 jaar een extra-loonstijging van 5% ontvangt. Ten aanzien van de normhuurquoten is aangenomen dat deze elk jaar voor 12% hogere inkomens gelden.

Tabel 3. Marginale normhuurquote ($\frac{\Delta H_n}{\Delta Y_b}$) over de na 1975

gedurende 10 jaar boven de gemiddelde loonstijging van 12% uitgaande jaarlijkse extra-stijging van 5% van het belastbare inkomen (in procenten); voor alternatieve vraaghuren en een belastbaar inkomen van f. 15.000 in 1975 a).

Jaar	Vraaghuur in 1975 (gulden)			
	2.000	3.000	4.000	5.000
	$\frac{\Delta H_n}{\Delta Y_b}$	$\frac{\Delta H_n}{\Delta Y_b}$	$\frac{\Delta H_n}{\Delta Y_b}$	$\frac{\Delta H_n}{\Delta Y_b}$
1975	—	—	—	—
1976	44,2	44,2	44,2	44,2
1977	—	47,5	47,5	47,5
1978	—	47,0	47,0	47,0
1979	—	—	15,6	15,6
1980	—	—	48,5	48,4
1981	—	—	—	24,2
1982	—	—	—	24,3
1983	—	—	—	—
1984	—	—	—	—
1985	—	—	—	—

a) Een — teken geeft aan dat de subsidie bij deze inkomens volledig is afgebouwd.

In deze situatie blijkt de overheid een bijzonder groot beslag te leggen op de inkomstenstoename die boven de normale toename uitgaat. Dit beslag bedraagt de eerste drie jaren (1976, 1977 en 1978) bij een vraaghuur van f. 3.000, f. 4.000 en f. 5.000 zelfs tussen de 44,2% en 47,5%. Samen met de inkomstenbelasting en de sociale verzekeringspremies wordt dan van de jaarlijkse extra stijging van het bruto-inkomen ca. 85% wegbelast. Dit percentage is bij een vraaghuur van f. 5000 in het zesde en zevende jaar (1981 en 1982) met ca. 65% ook nog zeer aanzienlijk. Bovendien is van een minimumraming uitgegaan, omdat de sociale premiedruk en de belastingdruk voor relatief gelijke inkomens constant werden verondersteld.

Houdt men nog rekening met de eventuele premies van pensioenfondsen dan resteert vrijwel niets van het extra-inkomen.

Inkomstenstoename door overwerk in hetzelfde jaar

In tabel 4 is voor een vraaghuur van f. 4.000 aangegeven welk gedeelte van het belastbare inkomen uit overwerk de huurder met een inkomenshuur in 1975 aan huurverhoging moet afstaan. Er wordt dus een invoering van de inkomenshuren in 1975 verondersteld. De verhouding tussen de gestegen inkomenshuur en het gestegen belastbare inkomen wordt

weer met marginale normhuurquote aangeduid. Deze quote geeft tevens de vermindering van de subsidie als percentage van de inkomstenstoename aan, omdat de vraaghuur binnen het (huur)jaar constant blijft.

Tabel 4. Marginale normhuurquote ($\frac{\Delta H_n}{\Delta Y_b}$) in procenten van het belastbare inkomen uit overwerk; voor alternatieve belastbare inkomens zonder overwerk en een vraaghuur van f. 4.000 in 1975 a)

Belastbaar inkomen zonder overwerk (gulden)	Belastbare inkomens uit overwerk (gulden)		
	1.000	2.000	3.000
	$\frac{\Delta H_n}{\Delta Y_b}$	$\frac{\Delta H_n}{\Delta Y_b}$	$\frac{\Delta H_n}{\Delta Y_b}$
15.000	35,2	36,6	38,0
16.000	38,0	39,4	33,8
17.000	40,8	31,2	28,9
18.000	22,7	23,0	23,3
19.000	23,3	23,3	23,9
20.000	23,9	24,2	16,1
21.000	24,5	12,3	8,1

a) Subsidie wordt bij deze vraaghuur tot f. 22.000 verleend

De marginale normhuurquoten blijken bij de verschillende belastbare inkomens tussen 8,1% en 40,8% te variëren. Opvallend zijn de hoge percentages bij de lagere inkomens. Telt men, rekening houdende met het verschil tussen het bruto- en het belastbare inkomen, de percentages uit tabel 4 op bij de reeds bestaande marginale druk van inkomstenbelasting en sociale premies, dan blijkt de overheid afhankelijk van het normale inkomen tussen de ca. 56% en 80% van het bruto-inkomen uit overwerk weg te belasten.

Het gevolg zal ongetwijfeld zijn dat deze huurders óf helemaal geen overwerk willen verrichten óf dit slechts zwart willen doen. Beide consequenties moeten als ongewenst worden beschouwd.

Conclusie

Met de normhuurquoten stelt de regering een stelsel voor dat bij degenen die inkomenshuren betalen tot een exorbitant hoge stijging van het marginale beslag van de overheid op hun inkomstenstoename leidt. Dit is vooral het geval als de inkomstenstoename niet uit de algemene welvaartstijging voortvloeit, maar volledig steunt op de activiteit van de huurder om door extra-inspanning of extra-scholing zijn gezin een hoger inkomen te verschaffen. Deze activiteit leidt door de voorgestelde normhuurquoten nog maar nauwelijks tot een verhoging van het besteedbare inkomen. Het is duidelijk dat een dergelijke activiteit in zeer sterke mate wordt afgeremd of alleen tegen zwart loon verricht zal worden met alle nadelige gevolgen die eraan verbonden zijn. Verder zal er ongetwijfeld een zeer sterke roep ontstaan om de vermindering van de subsidie in een veel langzamer tempo te doen plaatsvinden. De kosten, die aan dit voorstel zijn verbonden, zullen daardoor aanzienlijk stijgen.

Bovenstaande conclusie kan niet worden afgedaan met de opmerking dat zij vooral voor de huurders met een hoge vraaghuur en een niet al te hoog inkomen geldt, zodat het gesignaleerde nadelige effect tot een relatief kleine groep beperkt zal blijven. Bedacht moet worden dat het voorgestelde systeem vooral de mensen met lage inkomens zal uitnodigen in deze woningen te gaan wonen. Voor hen is immers de meeste subsidie te behalen.

De mogelijke snelle afbouw van deze subsidie door overwerk of een extra-inkomstenstijging in de loop van de tijd zullen deze huurders zich meestal niet realiseren bij hun keuze voor een dure woning. Dit is niet zo verwonderlijk, omdat het ook de bewindslieden kennelijk is ontgaan dat naast de bekende spreiding van inkomens, kennis en macht bij uitvoering van de inkomenshuren ook de hoge marginale tarieven worden gespreid.

E. N. Kertzman

Over oude machines en nieuwe lonen

Onlangs heeft minister-president Den Uyl een redevoering gehouden over „Socialisme en ondernemingswijze produktie”. Alhoewel ik niet de indruk wil wekken, dat het hoofdthema van zijn redevoering geen aandacht verdient (integendeel), wil ik graag enkele kritische kanttekeningen plaatsen bij één van zijn opmerkingen over het actuele probleem van de omvang en de aard der werkloosheid.

Den Uyl plaatste een vraagteken achter het vervangen van technisch vrijwel perfecte machines, alleen omdat die laatste economisch verouderd zijn. „Zou het niet nodig zijn (. . . .) om iets meer te letten op de technische levensduur van machines en iets terug te kijken en terug te nemen van die praktijk en die wet die leerde, dat men zo snel als er een economisch rendabeler, een economisch goedkoper werkende apparatuur op de markt was, die dan ook in bedrijf zou moeten worden gesteld”, aldus Den Uyl.

Den Uyl maakte deze opmerking in het kader van het werkloosheidsvraagstuk. Hij heeft dus duidelijk gedoeld op de z.g. *diepte-investeringen*, die gekenmerkt worden door een vervanging van arbeid door kapitaal 1); een oplossing van het werkloosheidsprobleem kan immers nauwelijks verwacht worden van een verminderde investeringsneiging in het algemeen. Alleen een vermindering van het „dieptekarakter” van investeringen zou, bij handhaving van het investeringsniveau, het gewenste werkgelegenheidseffect kunnen hebben.

Om een beleid tot het beperken van diepte-investeringen te beoordelen, maak ik eerst een tweedeling in de overwegingen, die aan de ondernemersbeslissing tot een verhoging van de kapitaalintensiteit ten grondslag kunnen liggen. In de eerste plaats is het denkbaar, dat een ondernemer uit een soort „modernisme” slaafs overgaat tot het aanschaffen van de meest geavanceerde (arbeidsbesparende) produktiemiddelen, die op de markt worden gebracht 2). Zowel vanuit particulier als vanuit maatschappelijk oogpunt bezien is er bij een dergelijk ondernemersbeleid sprake van verspilling 3). Den Uyl heeft echter duidelijk niet dergelijke omstandigheden op het oog gehad (zie het citaat); zijn opmerking heeft betrekking op een tweede denkbare ondernemersgedragslijn, namelijk die der winstmaximalisatie. Iedere ondernemer zal bij het op de markt komen van nieuwe arbeidsbesparende produktiemiddelen grootheden als de aanschaffingsprijs van de nieuwe machine, de inruilwaarde van de oude machine, de verwachte opbrengsten volgens de oude en de nieuwe produktiemethode, de beschikbaarheid van financieringsmiddelen en de verwachte beloning van de complementair benodigde produktiefactoren met elkaar in relatie moeten brengen en vervolgens een beslissing moeten nemen over het al dan niet aanschaffen van de nieuwe machine.

Kan een ondernemer terugwijken, zoals Den Uyl voorstelt, van die „wet” die voorschrijft, dat goedkoper werkende apparatuur tewerk wordt gesteld? Vanzelfsprekend dient het antwoord, gezien het concurrentievervalsingsgevaar, bij afwezigheid van een geldelijke impuls daartoe voor de ondernemer ontkennend te luiden.

Naast de *mogelijkheid* moeten we echter ook de *wenselijkheid* (uit maatschappelijk oogpunt) van uitstel van vervanging van verouderde produktiemiddelen ter discussie stellen. Die wenselijkheid bestaat m.i. alleen indien

de ondernemer aan één of meer van de grootheden, die in zijn beleidsafweging een rol spelen, een maatschappelijk onjuiste waarde toekent. I.c., vormt het door de ondernemer geschatte toekomstige arbeidsloon een juiste afspiegeling van de maatschappelijke waardering van arbeid en haar tewerkstelling? Zouden het geldende en het verwachte loon gelijk zijn aan de maatschappelijke waarde van arbeid uit een oogpunt van schaarste, dan is het ongewenst de tendentie tot het plegen van diepte-investeringen in te dammen.

In een situatie van een algemeen geldende hoge werkloosheid kan men daarentegen stellen, dat de maatschappelijke waarde van een eenheid arbeid lager is dan haar marktprijs. Vervanging van arbeid door kapitaal is dan ongewenst, zeker indien de werkloosheid niet slechts conjunctureel van aard is.

Hoe kan een ondernemer er echter toe worden gebracht om in dergelijke omstandigheden bij vervanging of expansie een breedte-investering te plegen i.p.v. een diepte-investering? Afziende van de denkbare mogelijkheid om te trachten de ondernemers ervan te overtuigen dat hun verwachtingen omtrent de toekomstige loonontwikkeling te pessimistisch zijn, ben ik van mening dat de enige drijfveer, die een ondernemer tot de maatschappelijk gewenste beslissing kan brengen, geldelijk van aard is: een *loonsubsidie*. Slechts een verlaging van de relatieve loonkosten kan immers leiden tot een handhaving (en in uitzonderingsgevallen een verlaging) van de geldende kapitaalintensiteit van het productieproces 4).

We kunnen ons echter in gemoede afvragen wat de zin is van een systeem van inkomensvorming, waarbij enerzijds een voor arbeidsmarktevenwicht te hoog relatief arbeidsloon wordt gevormd en waarbij anderzijds ten laste van diezelfde inkomens, via de staatskas, een subsidie moet worden verstrekt aan de ondernemers ten einde de ontvangers van dat inkomen aan het werk te houden.

Beter dan de ondernemers te vragen oude machines te blijven gebruiken had de minister-president de vakbonden om een nieuw loonbeleid kunnen vragen.

W. J. B. Smits

De auteur is werkzaam bij de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

1) Het NEI noemt dit soort investeringen in haar recente studie over investeringen, rendement en werkgelegenheid, „vervangingsinvesteringen”. M.i. kunnen we dit laatste begrip beter reserveren voor die investeringen, die plaatsvinden met oogmerk de bestaande productiecapaciteit op peil te houden. Vervangingsinvesteringen *kunnen* gepaard gaan met diepte-investeringen, doch dat is geenszins noodzakelijk.

2) Een dergelijk beleid is op lange termijn voor een afzonderlijke ondernemer overigens slechts mogelijk, indien hij ofwel monopolist is, dan wel in een oligopolistische marktpositie staat tegenover ondernemers die een soortgelijke gedragslijn volgen.

3) Overigens bestaat de mogelijkheid, dat het gebruik van steeds moderner apparatuur en de daaruit eventueel optredende „feed back” naar de research op lange termijn de ontwikkeling van werkelijk kostenbesparende technieken induceert.

4) M.i. is er derhalve allerminst behoefte aan een rentesubsidie, zoals die door Mr. Van Boven onlangs is voorgesteld.

Oost-West-babbel

PROF. DR. L. H. KLAASSEN

Op 16 en 17 september vond er in Tokio een conferentie plaats over Environmental Management. Zij was georganiseerd door het Japan Center of Transport, de Japan Regional Science Association en de Social Science Department van de World University van de World Academy of Science. De conferentie werd in hoofdzaak bezocht door economen die vanuit hun discipline met problemen op het gebied van het milieu worden geconfronteerd. Economisten werkzaam in de planning van stedelijke gebieden, transporteconomen en industriële economen vormden de meerderheid van de ca. 150 personen die de conferentie bijwoonden waaraan overigens slechts 6 niet-Japanners deelnamen. Prof. Dr. L. H. Klaassen, president-directeur van het Nederlands Economisch Instituut, was één der deelnemers aan deze conferentie. In dit artikel wijdt hij enige aandacht aan de snelle economische ontwikkeling van Japan en aan de problemen die hiermee gepaard gaan. Hij besluit zijn artikel met een beschouwing over de oprichting van een sociaal-economische faculteit van de Wereld Academie van Wetenschappen, een onderwerp dat eerder op een conferentie in Rotterdam werd besproken. De conferentie in Tokio werd door deze faculteit gesteund.

Het valt niet te ontkennen dat Japan een in de historie van de economie der ontwikkelingslanden unieke prestatie heeft geleverd. De groeipercentages van het nationale inkomen bevonden zich voor een zeer lange tijd op een ongehoorlijk hoog niveau en, hoewel de energiecrisis wat roet in het eten heeft gegooid, ziet het er toch bepaald niet naar uit, dat deze crisis de economische groei van het land een ernstig halt zal toeroepen.

Het is geen eenvoudige zaak om voor dit fenomeen een goede verklaring te vinden zonder in economisch racisme te vervallen. Niettemin is het opmerkelijk dat de werkelijk hoge groeipercentages in de wereld zich in het verre oosten concentreren. Afgezien van Japan ligt de toeneming van het inkomen van Taiwan, Zuid-Korea en Singapore bijvoorbeeld, er bepaald niet om, terwijl dat toch echt geen landen zijn waarvan men zou kunnen zeggen dat zij uitsluitend door anderen op de been werden geholpen. Zuid-Korea is misschien in het verleden een uitzondering geweest, maar het ziet er nu naar uit dat de sterke groei zich na de vermindering van de Amerikaanse activiteiten in dat land gewoon blijft doorzetten. In feite is het zo dat de gebieden waar de Japanners, Chinezen en Koreanen een grote invloed uitoefenen, ook door hoge groeipercentages gekenmerkt zijn. Rood China is in deze context door het ontbreken van vergelijkbare gegevens wat moeilijker te beoordelen, maar het is niet erg waarschijnlijk te achten dat de ontwikkeling daar erg langzaam zou zijn. De weinige gegevens indiceren eerder het tegendeel.

Verval van het milieu

Nu kan men natuurlijk tegenwerpen dat die economische ontwikkeling gepaard is gegaan met een sterk verval van het milieu. In Japan is dat zeker en onmiskenbaar het geval. De zondag wordt in Tokio niet alleen als een vrije dag, maar ook als een heldere dag begroet. Weinig verkeer en het stilliggen van de chemische industrie veroorzaken een reinheid van de atmosfeer die op werkdagen onbekend is. Toch zou het voorbarig zijn de conclusie te trekken dat dit dan toch betekent dat de Japanse groeipercentages een volstrekt vals beeld van de welzijns groei geven. Natuurlijk is dat tot op zekere hoogte juist, maar men mag niet vergeten dat dezelfde Japanners die met een haast fanatieke inzet naar economische groei hebben gestreefd zich thans duidelijk gaan inzetten voor de verbetering van het milieu. Het is dan ook niet onwaarschijnlijk te achten dat zij ook in die

opgave, dank zij hetzelfde fanatisme, zullen slagen. De maatregelen die worden genomen, zijn strikt en laten nauwelijks ruimte voor een andere interpretatie dan de wetgever in gedachten had toen hij de wetten formuleerde. Er verscheen kort geleden een publikatie, *Quality of the environment in Japan* 1), waarop ieder ander land jaloers zou kunnen zijn.

De rivieren in Kyoto die onder meer door de verfindustrie, doch ook door andere industrieën, zwaar werden verontreinigd, zijn weer schoon en vol met vis. „The fish have come back again”, verklaren de inwoners van deze stad trots.

Tallose andere voorbeelden getuigen van de sterke wil, op het gebied van het milieu dezelfde prestatie te leveren als op economisch gebied. Het lijkt alsof de tijden waarvoor men voor een kwartje in een automaat in het centrum van Tokio zuurstof kan inademen spoedig tot het verleden zullen behoren. Van een volk dat op verwante gebieden een zo hoog niveau heeft weten te bereiken, valt ook nauwelijks iets anders te verwachten. Als de hoffelijkheid 2), reinheid van de keuken, het bloemenschikken en de thee-ceremonie hoog in het nationale vaandel staan geschreven, kan de zorg van het macro-milieu ook niet ver weg meer zijn.

Niettemin bestaan er nog levensgrote problemen onmiddellijk samenhangend met de haast ongelofelijke bevolkingsdichtheid van het voor bewoning slechts voor 20% bruikbare Japan. In Nederland is het bij vele planologische voordrachten gebruikelijk te beginnen met het verhaal dat Nederland het dichtst bevolkte land ter wereld is. Wellicht is dat waar, maar erg relevant is zo'n opmerking toch niet. In de eerste plaats heeft het weinig zin de totale bevolking te delen door de totale oppervlakte van een land als daarvan een groot deel niet voor bewoning geschikt is. In de tweede plaats is niet de vergelijking van landen relevant, maar slechts de vergelijking van gebieden die in grootte vergelijkbaar zijn met Nederland. Zou men de grootte van Nederland projecteren op Zuid-Oost-Engeland, Java, Honsju, Bombay of het Noord-Oosten van de Verenigde Staten, om maar een paar willekeurige voorbeelden te noemen, dan komt men op bevolkingsdichtheden die aanzienlijk groter zijn dan die van Nederland. In dit opzicht moet in het bijzonder het gebied tussen Tokio en Kobe, omvattende de steden Tokio, Yokohama, Nagoya, Kyoto, Osaka, Okayama en Kobe worden beschouwd.

1) Environment Agency, Tokio, 1973.

Transportprobleem

Het transportprobleem tussen deze steden werd met hulp van de Wereldbank voorbijgaand opgelost door een gelijk-tijdige aanleg van een autosnelweg en de z.g. nieuwe Tokkaidolijn, een spoorlijn waarop de treinen met een maximumsnelheid van meer dan 200 km per uur verkeren. Op deze lijn wordt thans een kwartierdienst onderhouden wat wel ongeveer als een technisch maximum kan worden beschouwd. Een nieuwe lijn over ongeveer hetzelfde tracé is nu in constructie. De snelheid van de treinen op deze nieuwe lijn zal ca. 260 km/uur bedragen. Er wordt verwacht dat deze lijn ook in belangrijke mate tot verlichting van de congestie in de lucht zal kunnen bijdragen.

Hoezeer men ook deze ontwikkeling, die in vele opzichten een voorbeeld voor Europa zou kunnen gelden, kan toejuichen, het valt niet te ontkennen, dat in ander opzicht de voortvarendheid waarmee transportproblemen, met name in de stedelijke agglomeraties, worden opgelost, wat ouderwets en Amerikaans aandoet. Wanneer er in Tokio zeer militante lokale actiegroepen opstaan tegen de constructie van autosnelwegen zowel als tegen openbare railverbindingen in de stad, staat men daar wat vreemd tegenover. Men begrijpt deze actiegroepen niet en heeft de neiging ze eenvoudigweg als reactionair links te be- en dus te veroordelen. Voor de Europeaan, die geleerd heeft dat bereikbaarheid bepaald niet het hoogste goed op aarde is, doet deze verbazing wat vreemd aan. In zoverre de verhoging van de bereikbaarheid de tendens tot agglomeratievorming versterkt en deze laatste niet zonder meer als gunstig is te beschouwen, moeten ook de nodige vraagtekens bij het verhogen van de bereikbaarheid worden geplaatst.

Door het centrum van Kyoto, een fascinerende stad met overigens zéér uitgebreide voetgangersfaciliteiten, loopt een klein, allerliefst stroompje met groen erlangs en prachtige oud-Japanse huizen aan de oever. Er bestaat een plan het riviertje te dempen en er een parkeerplaats te maken. Ook de „vernieuwing” van de huizen is in volle gang. Bij de gedachte alleen al draait een rechtgeaarde Europeaan, en als we eerlijk zijn, ook een rechtgeaarde Japanner, het hart in het lijf om. Toch gebeurt het misschien. De huizen zullen zonder twijfel gemoderniseerd worden. Er komen alreeds dikke draden in Amerikaanse stijl om de woningen van telefoon te voorzien, de houten ramen worden vervangen door aluminium ramen en de reclameborden nemen de plaats in van de typisch Japanse gevels. „De mensen willen wat comfortabeler leven” is het antwoord als men opmerkt dat het toch doodzonde is als zoiets verloren gaat. Op de vraag of men dan niet de huizen van binnen kan moderniseren en aan de buitenkant zo laten als ze zijn, volgt een wat verbaasd zwijgen. Zijn dan inderdaad die oude huisjes mooi? Merkwaardige ideeën hebben die buitenlanders. Het zijn toch niets anders dan huisjes van arme mensen in het verleden, die in deze nieuwe tijd toch nodig vervangen moeten worden door iets moderners.

Minderwaardigheidsgevoel?

Het tegenstrijdige in deze gedachtengang duidt misschien op een onderdrukt minderwaardigheidsgevoel dat de Japanner heeft ten opzichte van de Amerikaanse cultuur. Het is te hopen dat de continue daling van de dollar ook in Japan de vraag doet rijzen of er toch geen andere waarden zijn dan die welke uit het land van de „begrensde mogelijkheden” worden geïmporteerd. Japan is toch waarlijk niet een land dat een dergelijke import van node heeft. Toegegeven overigens, het heeft ook in Europa even geduurd, voordat men beseftte dat wat de binnensteden betreft „oud” niet noodzakelijk „rijp voor afbraak” betekent.

Zo lijkt het alsof Japan wat in een positie van twijfel verkeert, op een punt van de splitsing van de weg waar men niet weet links of rechts af te slaan, waar sommigen links

gaan en anderen rechts. Gezien de discussies laat het zich evenwel aanzien dat toch ook hier de juiste weg, of beter gezegd, de weg die menigeen momenteel voor juist houdt, zal worden ingeslagen.

Een ogenblik loont het wellicht nog de moeite stil te staan bij de actiegroepen die met name in Tokio uiterst militant zijn en die zich verzetten tegen vergaande ingrepen in de fysieke structuur van hun buurt. Hoewel men in Japan vele van zulke groepen heeft, is het haast aandoenlijk om waar te nemen hoezeer men geïnteresseerd is in de vraag hoe op grond van westerse ervaring met deze groepen te handelen, hoe hun verlangens die zo krachtig worden geuit, te beteugelen. Op het antwoord, dat deze groepen een bijdrage tot onze kennis en inzicht leveren en om deze reden serieus moeten worden genomen, en zelfs in het democratisch beslissingssysteem dienen te worden geïncorporeerd, volgde een diep stilzwijgen dat van duidelijk onbegrip getuigde. Wanneer het algemeen belang zulks vergt, moeten toch bepaalde beslissingen worden genomen, werd later gezegd. Dat het „algemeen belang” als zodanig eigenlijk niet bestaat werd slechts aarzelend toegegeven. Een wijze van reageren die overigens ook onze eigen bestuurders tot voor kort niet vreemd was.

Wereld Academie van Wetenschappen

Het was overigens de eerste maal dat een bijeenkomst werd gesteund door de sociaal-economische faculteit van de Wereld Academie van Wetenschappen. De belangrijkste kracht achter deze faculteit is Walter Isard van de Universiteit van Pennsylvania. Op 6 en 7 september jl. was door hem een vergadering georganiseerd op het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam ten einde het toekomstig programma voor deze faculteit vast te leggen. Aan deze bijeenkomst werd, behalve door Prof. Isard, deelgenomen door Prof. R. Domański, rector van de Universiteit van Poznań, Prof. J. C. Lambolet van de Universiteit van Lausanne, Prof. J. H. P. Paelinck van het NEI, Prof. N. Sakashita van de Universiteit van Osaka en ondergetekende. Bericht van verhindering, overigens vergezeld van een blijk van grote interesse, werd ontvangen van de genodigden Prof. Aganbegyan uit Novosibirsk, Dr. L. Ng van het US Department of Health en Prof. A. G. Wilson van de Universiteit van Leeds 3). Overeengekomen werd dat het onderzoekprogramma van deze eerste faculteit van de Wereld Academie van Wetenschappen zich zou concentreren op een drietal onderwerpen. Het eerste en meest belangrijke geachte onderwerp is dat van de analyse van geïntegreerde regionale waaronder stedelijke dynamische systemen. Het tweede onderwerp was dat van de analyse van de bewapeningsuitgaven en het derde dat van de invloed van de ontwikkelingshulp op de inkomensverdeling en de sociale structuur van ontwikkelingslanden.

Onderwerp van discussie was, naast de wijze hoeveel en aan wie fellowships zouden dienen te worden verleend en met welke frequentie over het verloop van onderzoeken op conferenties op een breder niveau zou dienen te worden gerapporteerd, tevens de vraag waar de faculteit in feite zou worden gevestigd. Kandidaten zijn Cambridge (Mass.), Londen, Sendai (Japan) en Rotterdam. Het laat zich momenteel aanzien dat van deze vier Rotterdam de beste kans maakt. Het feit dat Rotterdam thans gemakkelijk bereikbaar is, speelt hierbij een belangrijke rol.

L. H. Klaassen

2) Aan het niveau van de hoffelijkheid van het personeel aan boord van de oosterse vliegtuigen kan ook menige westerse luchtvaartmaatschappij een voorbeeld nemen. Zou er boven de „royal class” misschien nog een „imperial class” zijn?

3) In deze faculteit zijn dus in dubbele zin Oost en West vertegenwoordigd. De staf van de faculteit zal nog worden versterkt door een vertegenwoordiger van Afrika en een van Zuid-Amerika.

Regionale bouwprogrammering (I)

DRS. P. L. M. BEELEN
DRS. J. J. BOTMAN
DRS. J. M. J. F. HOUBEN

In een drietal artikelen geeft de groep „Regionale Bouwprogrammering” van het Bouwcentrum te Rotterdam een overzicht van een ontwikkeld simulatiemodel ten behoeve van de regionale ontwikkelingsprogrammering. Dit simulatiemodel werd in opdracht van het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening getoetst in de agglomeratie Eindhoven en de regio Twente, in nauwe samenwerking met de onderzoekers ter plaatse. In het eerste artikel wordt een poging gedaan om veranderingen in bevolking, werkgelegenheid en de aantrekkelijkheid van een regio te vertalen in bouwactiviteiten en grondgebruik. In het tweede artikel wordt dieper ingegaan op de bouwsector van het model. Hierbij komt de dynamische afleiding van de vraag naar en het aanbod van bouwactiviteiten aan de orde. In het derde artikel wordt de grondsector van het model behandeld. Daarbij wordt tevens ingegaan op de gebruiksmogelijkheden van het simulatiemodel.

Inleiding

In 1969 werd binnen het Bouwcentrum de studiegroep „Regionale Bouwprogrammering” geformeerd. De vorming van deze studiegroep stond in direct verband met de ervaringen, opgedaan in het onderzoek- en advieswerk bij bouwbedrijven en plaatselijke overheden. Daaruit bleek, dat advisering over vraag naar en aanbod van bouwactiviteiten geplaatst moet worden binnen een breed kader van maatschappelijke ontwikkelingen.

Beperking tot het bouwgebeuren, d.w.z. een partiële benadering, gaat voorbij aan een aantal voor het bouwgebeuren relevante factoren. Een meer intergrale conceptie van de plaats van het bouwproces in de maatschappij werd noodzakelijk geacht voor het advieswerk. Als uitvloeisel van deze gedachtengang zond het Bouwcentrum een medewerker naar het MIT in de Verenigde Staten om zich op de hoogte te stellen van de ontwikkeling m.b.t. de modellen voor procesanalyse. Daar werd de verbinding gelegd met de onderzoekers in de System-Dynamics-groep o.l.v. Prof. Forrester.

Terwijl deze onderzoekers zich in het bijzonder concentreerden op modellen op wereldschaal, was het voor het Bouwcentrum een uitdaging om na te gaan of een dergelijke aanpak ook tot directe operationele informatie van problemen op kleinere schaal zou kunnen leiden.

Tegen deze achtergronden is een dynamisch model ontworpen voor het simuleren van regionale ontwikkelingen. Vanwege de bijzondere nadruk, die de daaruit af te leiden bouwprogrammering heeft gekregen, is het een simulatiemodel voor de Regionale Bouwprogrammering genoemd.

Waarom simulatie

In de technische wetenschappen is het belang van simulatie reeds lang onderkend. In de sociale wetenschappen heeft simulatie echter minder aandacht getrokken dan andere technieken, omdat de ingewikkeldheid van sociale processen vele malen groter is dan bij technische processen en omdat „large scale computer simulation” tot voor kort nog niet mogelijk was.

Simulatietaal, zoals Dynamo, CSMP, SIMSCRIPT,

kunnen hierin verandering brengen. Met deze talen is het mogelijk processen te bestuderen met een groot aantal variabelen, die ingewikkelde terugkoppelingsrelaties hebben. Vaak zijn dit niet-lineaire functies, waarin tijdsvertragingen voorkomen. Een groot stelsel van dit soort vergelijkingen laat meestal geen analytische oplossing toe. Dan is simulatie de aangewezen methode om meer inzicht in het proces te krijgen.

Doel

Het simulatiemodel heeft tot doel het inzicht te verdiepen in de werking van het maatschappelijke proces en over veranderingen daarin om beleidsvormende instanties te informeren. Ten behoeve van het formuleren van alternatieve beleidsbeslissingen verschaft het model informatie over de vermoedelijke consequenties van deze handelingen. Vele alternatieven kunnen worden bestudeerd op hun directe en indirecte consequenties in de tijd, ter ondersteuning van het beslissingsproces.

Gezien het bovenstaande doel is het noodzakelijk een groot aantal factoren in beschouwing te nemen. Enerzijds dient het aggregatieniveau zodanig te zijn, dat het menselijke bevattingvermogen toereikend is om de componenten in hun onderlinge verbanden ordelijk te plaatsen, anderzijds moeten de modelresultaten zo gedetailleerd zijn, dat ze duidelijk houvast bieden bij het formuleren van het beleid.

Als eenmaal is gekozen voor een bepaalde verzameling van op te nemen variabelen, dan luidt de volgende vraag: „Welke variabelen beïnvloeden elkaar en op welke manier?”. Met andere woorden, welke oorzakelijke verbanden onderkennen we, en hoe kunnen we deze oorzaak-gevolg-relaties exact specificeren? Deze ketens, ook wel „feed-back loops” genoemd, zullen goed onderbouwd moeten worden, rekening houdend met aanwezige tijdsvertragingen. De hiermede geïntroduceerde factor „tijd” is van essentieel belang in de ontwikkeling van een systeem en dwingt tot het kiezen van een dynamische analysemethode.

Bovenstaande overwegingen hebben ons doen kiezen voor de systeem-analytische benadering, uitmondend in het ontwerpen van een simulatiemodel op basis van differentievergelijkingen.

Aan het Massachusetts Institute of Technology wordt reeds jarenlang de zgn. „system-dynamics”-methode toegepast op de meest uiteenlopende onderzoekgebieden. De daarvoor ontworpen simulatietaal (DYNAMO) biedt, naast het grote voordeel dat ze eenvoudig is, voldoende mogelijkheden om complexe systemen, waarin vele variabelen onderscheiden worden, te beschrijven.

Het experimenteel of modelmatig simuleren van een bepaald proces, biedt enorme voordelen. Met name kunnen consequenties van veranderingen in het model veel sneller overzien worden dan in het reële proces ooit het geval zal zijn. Dit maakt de simulatietechniek uitermate geschikt als hulpmiddel bij de bestudering van complexe sociale systemen.

Structuur van het model

Zoals het model er nu uitziet, bestaat het uit drie hoofdsectoren en twee afgeleide sectoren:

1. *de bevolking* als functie van geboorte, sterfte, migratie en ouder worden;
2. *de werkgelegenheid* als functie van regionaal verzorgende en stuwende sociaal-economische activiteiten;
3. *de attractiviteit* van een gebied om veranderingen in de migratie van werkgelegenheid en bevolking te verklaren. Deze sector bevat een groot aantal materiële en immateriële factoren, zoals bijv. bevolkingsdichtheid, arbeids- en woningmarktsituatie;
4. *de bouwsector*, waarin het accent ligt op de afleiding van de behoefte aan bouwactiviteiten voor de bevolking en de werkgelegenheid. Daarbij worden zowel nieuwbouw als woningverbetering in de beschouwing betrokken.
5. *het grondgebruik* voor de woningbouw en de bouwactiviteiten ten behoeve van de werkgelegenheid.

Deze vijf sectoren vormen een samenhangend geheel en werken op elkaar in (zie figuur 1). De attractiviteit van een regio neemt in het model een belangrijke plaats in. Daarin worden veranderingen in de regio vertaald in een waardering voor het toekomstige wonen en werken.

De attractiviteit fungeert daarbij als evenwichtzoekende kracht door aan veranderingen kwaliteitsbeoordelingen te verbinden. Groei kan bijv. zichzelf verstikken doordat de aanvankelijk positieve effecten naderhand overstemd worden door negatieve nevenverschijnselen, waardoor de groei wordt afgeremd. De aantrekkelijkheid van het woon- en werkklimaat blijft dan bewaard op een min of meer stabiel niveau, doordat afwisselend aanzuigende of afstotende krachten overheersen.

Met het oog op gebruiksmogelijkheden van een dergelijk simulatiemodel willen we een drietal eigenschappen benadrukken, nl.:

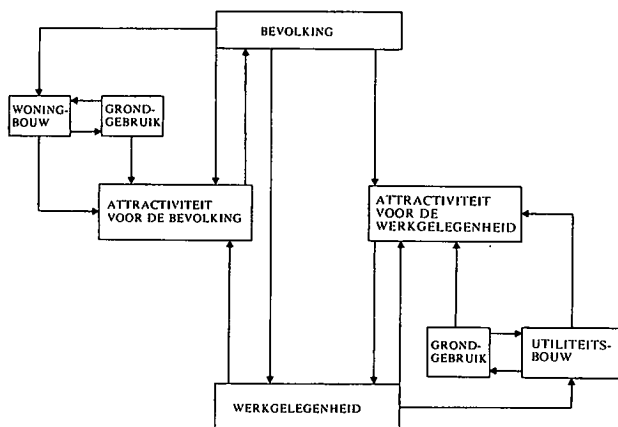
- herhaalbaarheid;
- aanpasbaarheid;
- vergelijkbaarheid.

Op de eerste plaats is de snelheid, waarmede informatie wordt verkregen van belang. Hierdoor kan voortdurend worden ingespeeld op veranderingen, die reeds plaatsvonden of zijn te verwachten. Het model moet de mogelijkheid geven om de consequenties van deze veranderingen snel zichtbaar te maken. De modeltoepassing is daarom geen éénmalige zaak, doch kan voortdurend worden herhaald. Dat verwerking met behulp van een computer hier voorwaarde is, moge duidelijk zijn.

Op de tweede plaats moeten, als er veranderingen in of uitbreidingen van het modelconcept nodig zijn, deze makkelijk kunnen worden aangebracht. Dit stelt eisen aan de toegankelijkheid en de flexibiliteit van de modelopzet en de uitwerking ervan.

Op de derde plaats zullen de resultaten onderling vergelijkbaar moeten zijn, als het model in verschillende regio's wordt toegepast. Dit is niet alleen van belang voor de onder-

Figuur 1. Structuur van het simulatiemodel

linge vergelijking van regio's, maar ook om de regionale onderzoeken te kunnen inpassen in een volgens dezelfde methodiek op te stellen nationaal model.

Toepassing

Dank zij de medewerking van de Centrale Directie van de Volkshuisvesting en de Bouwnijverheid, de Rijksplanologische Dienst en het Centraal Planbureau kon het model verder worden geconcretiseerd en getest in twee regio's. In de agglomeratie Eindhoven en in Twente werden bij plaatselijke en regionale bestuurders en onderzoekers de belangstelling en de deskundigheid gevonden om het model in de praktijk te kunnen toetsen. De eerste testresultaten zijn thans beschikbaar. Zij hebben bij diegenen, die aan het ontwikkelen en beproeven van het model hebben gewerkt, de overtuiging gewekt, dat de thans gepresenteerde methodiek operationeel mag heten.

Hierbij werd speciaal gelet op de drie reeds eerder geformuleerde eigenschappen van herhaalbaarheid, aanpasbaarheid en vergelijkbaarheid. De herhaalbaarheid werd gemonstreed doordat alternatieve modellspecificaties op hun directe en indirecte consequenties werden doorgerekend.

Wat het aspect aanpasbaarheid betreft, heeft de testprocedure geleerd, dat de gekozen methodiek een groot scala van mogelijkheden inhoudt. Het bleek zeer goed mogelijk om, afhankelijk van de gekozen regio (Eindhoven of Twente), specifieke uitbreidingen of verfijningen aan te brengen, waardoor de actualiteit van het model belangrijk toenam.

Met betrekking tot de vergelijkbaarheid van de resultaten van de beide uitgevoerde testprocedures is gestreefd naar een zo groot mogelijke eenvormigheid. Hoewel de rapportage over de toepassing in de regio Twente thans nog niet is afgerond, hebben de onderzoekers de overtuiging, dat een zinvolle evaluatie op dit punt straks mogelijk is.

De testprocedure in Eindhoven is afgesloten met een rapportage over de *standaardrun*, waarin een mogelijke ontwikkeling werd geschetst en een rapportage over de zgn. *beleidsruns*. In de rapportage over de beleidsruns worden de consequenties van een aantal alternatieve doelstellingen en modellspecificaties vergeleken met de uitkomsten van de standaardrun. De testprocedure in Twente is nu zover gevorderd, dat de uitkomsten van de standaardrun worden beschreven.

De beide uitgevoerde toetsen kunnen in eerste instantie worden bestempeld als een methodologische test voor het simulatiemodel. Hierbij was het mogelijk gebreken op het punt van consistentie in de gemaakte veronderstellingen te elimineren. Een belangrijk steunpunt hierbij vormde de vergelijking van de gesimuleerde ontwikkeling met de ontwikkeling, die in werkelijkheid plaatsvond.

P. P. M. Beelen
J. J. Botman
J. M. J. F. Houben

De betekenis van de persoonlijke lening in het geheel van het consumptief krediet

MR. J. ROOS

In dit artikel schetst Mr. J. Roos, directeur van de Gemeentelijke Kredietbank te Den Haag, de betekenis van de persoonlijke lening in het geheel van het consumptief krediet. Na een korte beschouwing over de geschiedenis van het consumptief krediet behandelt hij de omvang van dit krediet en vergelijkt deze met de omvang in het buitenland. Vergeleken met het buitenland blijkt de omzet van het totale consumptief krediet in Nederland gering te zijn. Mr. Roos besluit zijn artikel met een beschouwing over de sociale aspecten van het consumptief krediet. Hij is van mening dat, mede door de concurrentie tussen diverse financieringsinstellingen, het gevaar van overkreditering niet mag worden gebagatelliseerd.

De betekenis van de persoonlijke lening kan niet los worden gezien van de historische ontwikkeling van het consumptief krediet. Deze ontwikkeling begon in Nederland in de loop van de zestiende eeuw. Stedelijke en particuliere banken van lening verstrekten geldsommen, doch alleen op onderpand van roerende goederen. Zogenaamde zakelijke zekerheid was derhalve essentieel.

Het is hier niet de plaats op de interessante ontwikkeling van deze materie nader in te gaan. Zij, die hiervoor belangstelling hebben, verwijs ik o.a. naar het gedenkboek *Drie Eeuwen Gemeentelijke Kredietbank*, dat 1 mei 1973 door de Gemeentelijke Kredietbank te Den Haag is uitgegeven. Wel kan worden gesteld dat het nagenoeg alleen voorkomen van pandkrediet als consumptief krediet kenmerkend was en nog steeds is voor volkshuishoudingen met een sociaal-economisch zwak ontwikkelde structuur. Dat het pandkrediet, mits het zich aanpast aan de maatschappelijke ontwikkeling, ook in geïndustrialiseerde landen een blijvende functie kan hebben, naast andere kredietvormen, toont de ontwikkeling in de Verenigde Staten en de ons omringende landen.

Nieuwe kredietvormen

In de tweede helft van de vorige eeuw begonnen zich andere kredietvormen te ontwikkelen, met name het afbetalingskrediet. Van de kant van het bedrijfsleven werd deze kredietvorm gezien als een stimulans om de nieuwe industriële goederen af te zetten, terwijl vele consumenten wegens de onmogelijkheid van contante betaling alleen op deze wijze in staat waren zich bedoelde goederen aan te schaffen. Men noemt het afbetalingskrediet ook wel goederenkrediet, omdat de aankoop in feite voorafgaat aan — men kan ook zeggen samenvalt met — de kredietverlening.

Omstreeks de eeuwwisseling begonnen zich weer nieuwe kredietvormen te ontwikkelen, waarbij geld of geldswaarden (kredietbonnen) werden verstrekt, waarmede de kredietnemer vervolgens goederen ging kopen. Daar in deze situatie eerst geld wordt geleend en daarna goederen worden gekocht, noemt men deze kredieten ook wel geldkrediet. Men was daarbij derhalve niet gebonden aan één leverancier. In feite is met deze nieuwe ontwikkeling de persoonlijke lening geboren. De verdere ontwikkeling van al deze kredietvormen verliep zeer geleidelijk. Na de eerste wereldoorlog trad een zekere versnelling op. Er werden enige — nog bestaande — landelijk werkende financieringsmaatschappijen opgericht die zich met de zgn. huurkoopfinanciering van bedrijfs- en consumptiegoederen bezighielden en ook enige particuliere geldschietsbanken van meer dan plaatselijke betekenis. Een krachtige ontwikkeling kwam pas ná de tweede wereldoorlog, in de loop der jaren vijftig, gestimuleerd door onze industriële, economische en maatschappelijke ontwikkeling. Resumeënd kan worden gesteld, dat er sinds ca. 1850 een ontwikkeling is geweest van krediet, dat in vele gevallen het karakter droeg van noodkrediet, voor bepaalde groepen van de bevolking, tot een algemeen aanvaard koopkrediet voor alle lagen der bevolking.

Omvang consumptief krediet

Wat de huidige omvang van het consumptief krediet in Nederland betreft, kan het volgende worden vermeld, ontleend aan gegevens van het CBS.

Onder consumptief krediet wordt — kort gezegd — verstaan het krediet dat niet of niet duidelijk voor bedrijfsdoel-einden dient. De financiering op huurkoopbasis van personenauto's wordt in geheel als consumptief krediet beschouwd, hoewel hier ongetwijfeld dubieuze gevallen onder zitten; een zuivere grens is bij personenauto's niet te trekken. Het overgrote deel dient echter niet voor bedrijfsdoel-einden. Bovendien worden via persoonlijke leningen ook nog kredieten voor personenauto's verstrekt, waarbij het eveneens niet doenlijk is een juiste grens te trekken. Aan consumptief krediet werd verstrekt 1):

	1973	1968
I. Persoonlijke leningen geldkrediet):		
a. gemeentelijke kredietbanken	f. 183.000.000	f. 121.000.000
b. particuliere geldschietsbanken	f. 707.000.000	f. 208.000.000
c. handelsbanken incl. landb. kredietbanken	f. 435.000.000	f. 274.000.000
d. salarisovertrekkingen, continu- en plankrediet (uitt. saldo ul. 1973)	f. 605.000.000	f. —
totaal	f. 1.930.000.000	f. 603.000.000

1) De cijfers van 1973 zijn nog voorlopige cijfers; voor enige onderdelen dateren de laatste gegevens zelfs van 1971; zij zijn gemerkt met een *. Voor het totaalbeeld maakt dit echter weinig uit.

Wat betreft categorie d, de salarisovertrekkingen, continuë plankrediet, is alleen het uitstaand saldo bekend. Het omzetbedrag in 1973 zal zeker hoger zijn geweest. Volledigheidshalve is het uitstaand saldo opgenomen en derhalve te beschouwen als een minimumpositie. De ontwikkeling van deze categorie dateert van de laatste jaren en is voor 1968 praktisch te verwaarlozen.

2. Huurkoop en eenvoudige afbetaling (zonder eigendomsvoorbehoud):

	1973	1968
a. financieringsmaatschappijen		
- personenauto's	f. 696.000.000	f. 604.000.000
- andere gebruiksgoederen	f. 270.000.000	f. 196.000.000
b. zelffin. postorderbedr., grootw. bedrijf en warenhuizen	f. 341.000.000*	f. 284.000.000
c. zelffin. kleine detailh. zaken	f. 48.000.000*	f. 61.000.000
totaal	f. 1.355.000.000	f. 1.145.000.000

Resumerend werd aan consumptief krediet verstrekt:

	1973	1968
persoonlijke leningen	f. 1.930.000.000	f. 603.000.000
huurkoop en afbetaling	f. 1.355.000.000	f. 1.145.000.000
totaal	f. 3.285.000.000	f. 1.748.000.000

In 5 jaar tijd derhalve bijna een verdubbeling van het totale consumptieve krediet met een voor de verschillende categorieën soms merkwaardig afwijkende ontwikkeling. De omzet aan persoonlijke leningen steeg namelijk met f. 1.327.000.000 ofwel met 220% en die van de huurkoop en afbetaling met slechts f. 210.000.000 of wel met 18%. Volledigheidshalve kan nog worden vermeld dat in 1973 door financieringsmaatschappijen aan productief huurkoopkrediet is verstrekt een bedrag van f. 514.000.000 en in 1968 een bedrag van f. 310.000.000.

Consumptief krediet in het buitenland

Vergelijkingen met het buitenland zijn moeilijk te trekken, omdat niet steeds met dezelfde begrippen wordt gewerkt. Zeer globaal worden echter soms wel gegevens verstrekt omtrent totale omzetten van consumptief geld- en goederenkrediet, uitgedrukt in percentages van het nationale inkomen.

Volgens R. L. Hourdequin in het meinummer 1974 van *Kwartalfacetten*, het tijdschrift van de Vereniging van Financieringsondernemingen in Nederland, bedroeg in België het consumentenkrediet per 31 december 1972 (vermoedelijk dus het uitstaand saldo) ten opzichte van het bruto nationale inkomen, 3,64%. Hij deelde ter vergelijking verder mede, dat in de Verenigde Staten dit percentage op hetzelfde tijdstip de 15% overschreed. De ontwikkeling van de omzet is volgens genoemde schrijver in België als volgt geweest:

	1966 Bfr.	1972 Bfr.
persoonlijke leningen	5.000.000.000	12.000.000.000
huurkoop en afbetaling	14.000.000.000	26.500.000.000

Bij de persoonlijke leningen derhalve een stijging met 7.000.000.000 Bfr. ofwel met 140% en bij de huurkoop en afbetaling met 12.500.000.000 Bfr. ofwel met 90%. Eenzelfde procentuele tendens, doch veel minder geprononceerd dan in ons land. Daarbij ga ik ervan uit, dat de voor deze cijfers gebruikte begrippen ongeveer dezelfde inhoud dekken als in Nederland.

Indien ter vergelijking de totale omzet van 1973 in Nederland van rond f. 3,3 mrd. wordt uitgedrukt in een percentage van het bruto nationale produkt in 1973, zijnde f. 167,5 mrd., dan is dit rond 2%. Baseren wij ons op het uitstaand saldo per 31 december 1973 van genoemde omzet, waarbij voor sommige onderdelen wegens gebrek aan bepaalde gegevens, een benadering moest worden gegeven, dan komen wij op ruim 2%. Hoewel momenteel geen recente gegevens beschikbaar zijn, wordt aangenomen, dat in Engeland en de Bondsrepubliek de omzet van het consumptief krediet in de orde van grootte van 5% van het bruto nationale produkt bedraagt.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de omzet van het totale

consumptief krediet in Nederland, vergeleken met andere moderne industrielanden, van beperkte omvang is. Een duidelijke oorzaak voor dit verschil is niet aan te geven. De omzet aan persoonlijke leningen blijkt in belang snel toe te nemen. In 1968 bedroeg dit aandeel in het totaal van het consumptief krediet 35% en in 1973 reeds 60%. Conjunctureel gezien is het consumptief krediet in Nederland nog van weinig belang. De sinds 1956 tot voor enige jaren — behoudens enige korte vrije perioden — op conjuncturele gronden aangebrachte beperkingen, hadden dan ook alleen psychologische betekenis. Zij waren soms duidelijk in tegenspraak met de feiten en cijfers die door de belanghebbende kredietverstrekkers ter tafel werden gebracht.

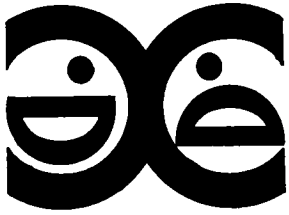
Sociaal facet

Bij een bespreking van het consumptief krediet kan aan het sociale facet niet worden voorbijgegaan. De eeuwen door is gebleken, dat dit krediet een dankbaar terrein is voor het plegen van misbruiken ten opzichte van de kredietnemers. In vele steden werden de particuliere banken van lening door de Magistraat dan ook aan strenge voorschriften gebonden. Ook werden als tegenwicht door de stedelijke overheid wel eigen banken van lening opgericht. Het ging daarbij met name om het tegengaan van woekerpraktijken en het bestrijden van allerlei manipulaties die bij belening op onderpand ten nadele van de kredietnemers plaatsvonden. Bij de opkomst van het geldkrediet na 1900 waren er weinig scrupuleuze geldschietters die woekerrente berekenden. Berucht zijn ook de leenvrouwen, die in de volkrijke buurten vele slachtoffers vonden. Via de Pandhuiswet van 1911 en de Geldschietterswet van 1932 zijn op dit terrein ernstige misstanden weggenomen.

Na de popularisering van het consumptief krediet sinds de jaren vijftig onder brede lagen der bevolking heeft bij de bestrijding van misbruiken een accentverschuiving plaatsgevonden. Het zijn thans niet meer de woekerpraktijken die de aandacht vragen, maar de zgn. overkreditering, waarbij de schulden oplopen tot ver boven de draagkracht van de kredietnemers.

Zonder de eigen verantwoordelijkheid van de kredietnemer voor de door hem aangegane verplichtingen te ontkennen, moet worden gesteld, dat het de kredietnemers vaak wel heel gemakkelijk wordt gemaakt. Dit vloeit voort uit het feit, dat tussen de commerciële banken een slag om de consumer wordt gevoerd. Bij kredietverlening worden de persoonlijke omstandigheden van de kredietnemer te vaak onvoldoende in het oog gehouden. De behandeling van de aanvragen is te massaal. De kredietverlening wordt op deze manier confectie terwijl het juist maatwerk moet zijn. Een toetsing van een kredietaanvraag bij het Bureau Krediet Registratie te Tiel is op zichzelf nog geen waarborg voor een verantwoorde kredietverlening. De „durf” waarmee soms boven de bij deze toetsing blijvende hoge verplichtingen weer nieuwe kredieten worden verstrekt, is onbegrijpelijk. Indien men op de juiste wijze bij een kredietaanvraag budgetteert, moet zo iets niet mogelijk zijn. Wanneer in de onderlinge concurrentiestrijd om vergroting van het marktaandeel de bankkantoren streefcijfers moeten halen en zelfstandige tussenpersonen met een omzet van enig belang op acceptatie aandringen, is het gevaar van soepeler beoordelingsnormen aanwezig. Gemeentelijke kredietbanken en het maatschappelijk werk worden met de brokstukken geconfronteerd.

Op verzoek van de staatssecretaris van Economische Zaken heeft de Nederlandse Vereniging voor Volkskredietwezen, in het raam van bepaalde problemen bij de kredietregistratie, naar de overkreditering een onderzoek ingesteld. Het volledige rapport is gepubliceerd in het tijdschrift *Volkskrediet* van juni 1973. Samenvattend kan het volgende worden medegedeeld. Het onderzoek ging over de eerste 9 maanden van 1972, bij 13 van de ruim 50 gemeentelijke banken, die een inwonertal bestreken van rond 2.500.000. In genoemde periode werden bij deze 13 banken schulden ter sanering aangebo-

Werkloosheid, wachttijd en marktinformatie

DRS. H. J. VAN DE BRAAK

Het probleem van de werkloosheid begint steeds meer te lijken op een grimme *stoelendans*: het aantal stoelen neemt af terwijl het aantal afvallers toeneemt. De inflatie fungeert daarbij als „musique d'ameublement”, als onheilspellende achtergrondmuziek.

Zowel werkgevers als werknemers — overigens wie geeft en wie neemt er nou eigenlijk? — hebben stevige kritiek uitgeoefend op de voorgestelde maatregelen van de regering ter bestrijding van de langdurige en hardnekkige werkloosheid. Beide partijen leggen er de nadruk op, dat werkloosheid als structureel probleem een dienovereenkomstige, structurele aanpak behoeft. Bij het presenteren aan de pers van de interim-nota inzake de bestrijding van de werkloosheid op 18 september jl. gaf minister Boersma al te kennen niet te verwachten dat met deze nota alle kritiek zou zijn verstomd. Naar zijn mening is het werkloosheidsprobleem een uiterst ingewikkelde materie. Hij is dan ook somber gestemd over de mogelijkheden om de werkloosheid drastisch terug te dringen. Alleen grotere deelneming aan het onderwijs en vervroegde terugtrekking uit het arbeidsproces zou enige soelaas kunnen bieden voor de structurele werkloosheid. Het lijkt erop dat deze oplossingen eerder het probleem verschuiven dan dat zij een structureel effect sorteren.

Wat is dat wél een structurele aanpak t.a.v. het tekort aan werkgelegenheid? Uit de kritiek blijkt dat zo'n aanpak gezocht dient te worden op het terrein van de investeringsbeslissingen. De werknemers zijn van mening dat de overheid greep moet krijgen op de particuliere

investerings, een standpunt dat in een stelsel van vrije, ondernemingsgewijze produktie van goederen en diensten ingrijpend is en verzet ontmoet bij de werkgevers. Deze zijn van mening dat een lastenverlaging nodig is bijv. door het terugdringen van loonstijgingen, waardoor meer ruimte vrijkomt voor investeringen zodat meer werkgelegenheid kan worden gecreëerd. De werknemers bestrijden deze redenering omdat zij bang zijn dat deze investeringen vnl. diepte-investeringen zijn waarbij mensen worden vervangen door machines, met als gevolg een toenemende in plaats van afnemende werkloosheid. De ondernemers hebben zich inmiddels van enige steun verzekerd in de vorm van onderzoekbevindingen van het NEI, die er onder meer op zouden wijzen dat opvoering en stimulering van investeringen in het algemeen per saldo leidt tot extra werkgelegenheid.

Deze rubriek wordt verzorgd
door het Sociologisch Instituut
van de Erasmus Universiteit Rotterdam

Wachten en laten wachten

Zonder verder in te gaan op de merites van de diverse redeneringen, waarbij de relatie tussen investeringsactiviteiten en werkgelegenheidscreatie ter discussie staat, is het wel duidelijk, dat de structurele werkloosheid niet zozeer een marktprobleem dan wel een machtsprobleem vormt. Immers, het wachten op werkgelegenheid duidt op een afhankelijkheidsrelatie, die persoonlijke en maatschappelijke kosten creëert (inferiori-

teitsgevoelens, improduktiviteit enz.). Bovendien, hoe langer die *wachttijd* duurt, des te geringer de kans op adequate herinschakeling in het arbeidsproces.

Het zou overigens de moeite waard zijn om na te gaan, in hoeverre de verdeling van wachttijd over onderscheiden groeperingen gebaseerd is op discrepanties tussen vraag en aanbod dan wel op machtsverhoudingen. Wachten heeft namelijk op twee manieren met schaarste aan goederen en diensten te maken 1). Wanneer de vraag naar een goed of dienst het aanbod overtreft, zullen mensen in de rij moeten staan („queuing”) alvorens zij bediend worden. Op die manier staat het wachten op werkgelegenheid op één lijn met soortgelijke verschijnselen als wachten tijdens het winkelen, wachten bij filevorming, wachten op de bus tijdens piekuren e.d. Afgezien echter van de schaarste aan een goed of dienst, bestaat bij dienstverlenende organisaties en beroepen de neiging de cliënt te laten wachten ten einde tijdverspilling van het dienstverlenend personeel te voorkomen. Iets dergelijks zal vooral optreden als de vraag naar die diensten inelastisch is, bijv. bij de arts wiens tijd doorgaans kostbaarder is dan die van de gemiddelde patiënt, vandaar de wachtkamers! Nog sterker treedt dit verschijnsel op, wanneer de dienstverlening is gemonopoliseerd: de getuigen en verdachten die geruime tijd ter be-

---

1) Barry Schwartz, Waiting, exchange and power: the distribution of time in social systems: *The American Journal of Sociology*, 79, nr. 4, blz. 841-871.

---

den tot een bedrag van rond f. 1.600.000. Deze schulden hadden uitsluitend betrekking op kredieten verstrekt door banken die bij het Bureau Krediet Registratie te Tiel zijn aangesloten en geacht moeten worden in staat te zijn een verantwoord kredietbeleid te voeren.

Deze zelfde groep saneringsgevallen had bovendien nog schulden tot een bedrag van f. 1.500.000 aan huurachterstand, negatief saldo Postcheque- en Girodienst (betaalcheques), elektriciteits- en gasnota's, tandartsnota's e.d. meer. De omvang van de geregistreerde schulden is te groot om de overkreditering alleen aan incidentele fouten bij de kredietverlening te kunnen toeschrijven.

Het zou onjuist zijn de zaak te bagatelliseren, door te stellen, dat op het totaal van het consumptief krediet het bedrag van de overkreditering slechts gering is. Te meer niet, daar het slechts om een beperkt aantal gegevens gaat, zoals uit het voorgaande blijkt. Indien in 1975 ook de Postcheque- en Girodienst en de Rijkspostspaarbank persoonlijke leningen gaan verstrekken en daarbij de verwachting uitspreken binnen 3 jaar het marktaandeel op 10% te brengen, mag een verscherping van de concurrentiestrijd worden verwacht met de daaraan verbonden en hiervoor gesignaleerde gevaren.

J. Roos

schikking moeten staan alvorens hun rechtszaak wordt behandeld. Anders gezegd, hoe geringer de concurrentie des te meer is men geneigd de cliënt te laten wachten.

Daarmee is natuurlijk niet alles gezegd over het boeiende verschijnsel van wachten en met name het wachten op werkgelegenheid. Zo kan wachten een statusfunctie vervullen wanneer het ertoe dient een sociale afstand te scheppen of in stand te houden tussen mensen: de superieur die zijn ondergeschikte laat wachten alvorens hem te woord te staan (agenda- en telefoonbewaking door de secretaresse!). Voorts kan wachten, maar dan door dienstverleners, aantoonbare baten opleveren voor de cliëntèle, vooral waar het geïnstitutionaliseerde vormen van wachten betreft: brandweer, ambulance, politie e.d.

Zoeken en laten zoeken

Nauw samenhangend met het wachttijdprobleem t.a.v. werkgelegenheid is de vraag, hoe de wachtenden metertijd op het spoor komen van werkgelegenheid. Hoe verwerven zij *marktinformatie*? In een recente studie heeft Mark Granovetter op een indringende manier gepoogd deze vraag te beantwoorden 2). In tegenstelling tot de gebruikelijke opvatting — die wil dat men tijdens het zoeken naar werk vacature-informatie verwerft — concludeert hij op basis van onderzoekbevindingen dat die informatie wordt opgedaan via sociale processen die niets met marktgedrag (werk zoeken, solliciteren) te maken hebben. Anders gezegd, vacature-informatie blijkt een *bijproduct* te zijn van meer algemene informatie die bij informele contacten pleegt te worden uitgewisseld. Het loont alleszins de moeite om een aantal elementen uit het onderzoek van Granovetter te lichten, met name voor zover zij aanknopingspunten opleveren voor de bestrijding van structurele werkloosheid en dan toegespitst op de plaatsingsbevorderende maatregelen.

Allereerst blijkt, maar dat wisten we eigenlijk al, dat het overgrote deel van de werkzoekenden zijn baan uiteindelijk vindt via informele contacten (kennissen, collega's e.d.) en niet via formele kanalen (personeelsadvertenties, arbeidsbureau e.d.). Degenen die op die manier werkgelegenheid hebben gevonden, blijken een beduidend grotere arbeidstevredenheid te vertonen dan degenen die gebruik hebben gemaakt van meer onpersoonlijke tussenschakels. Ten aanzien van het zoek- en sollicitatiegedrag moet daarom een onderscheid worden aangebracht tussen een *tweetal fasen*. Gedurende de eerste, extensieve, fase wordt het aantal vacature-aanbieders bepaald; tijdens de tweede, intensieve, fase wordt de inhoud van elke aanbieding onderzocht (arbeidsvoorwaarden, arbeidsomstandigheden e.d.). Welnu,

in de praktijk moet de werkzoekende tot een compromis besluiten: hoe meer vacature-aanbieders hij ontdekt, des te minder tijd heeft hij om elke vacature op zijn merites en achtergronden te bezien en omgekeerd. Een belangrijke kostenfactor vormt dus tijd, nodig voor het lokaliseren van de aanbieders dan wel voor het beoordelen van de individuele aanbiedingen. Brengen we deze gefaseerde zoekactiviteiten in verband met de overwegende voorkeur voor marktinformatie, die tijdens informele contacten wordt uitgewisseld, dan is het duidelijk dat de tijd van de werkzoekende het meest in beslag wordt genomen door het beoordelen van enkele individuele aanbiedingen en het minst door het lokaliseren van zoveel mogelijk potentiële werkkringen.

Vervolgens introduceert de auteur, geïnspireerd door Harrison White 3), het begrip *kettinglengte*. Hiermee bedoelt hij het aantal tussenpersonen dat nodig is om de werkzoekende in contact te brengen met de vacature-aanbieder. Die kettinglengte nu, vormt een belangrijke parameter. Laten we aannemen dat elke persoon in zo'n informatieketen een bepaald aantal bekenden N informeert over een vacature. Als de ketting een lengte L heeft, dan kunnen we berekenen hoeveel mensen op de hoogte zijn van die vacature. Stel dat de kettinglengte 5 is en dat elke contactpersoon een aantal anderen informeert over de vacante baan, dan komen we al gauw aan meer dan 1.000 mensen volgens Granovetter. Bij $l = 8$ en $N = 5$ zijn dan meer dan een miljoen mensen op de hoogte van de vacature. Een soortgelijk spreidingseffect, maar dan rechtstreeks, sorteren personeelsadvertenties in kranten. Granovetter komt dan uiteindelijk tot de bevinding, dat diegenen die een lange informatieketting hanteren, eerder een voor hen inadequate arbeidsplaats bezetten dan degenen die een korte informatieketting gebruiken (bijv. 2 contactpersonen). Deze conclusie is consistent met de tijdsbesteding van de succesvolle werkzoekers, die zich immers concentreert op intensieve marktinformatie namelijk de arbeidsvoorwaarden en -achtergronden van een beperkt aantal aanbiedingen en niet op extensieve marktinformatie namelijk het aantal potentiële werkkringen.

Plaatsingsbevordering

Laten we ons nu op de volgende veronderstelling baseren. Naarmate de lengte van de informatieketting (=aantal contactpersonen) toeneemt, is de kans geringer dat de juiste man de juiste plaats bezet. We kunnen ons dan afvragen wat dit voor consequenties heeft voor beleidsmaatregelen, die gericht zijn op de plaatsingsbevordering van langdurig werkzoekenden. Nemen we nu als voorbeeld de *Tijdelijke Arbeidsplaatsenregeling* (TAP) in het kader van de bestrijding

van excessieve werkloosheid (zie: *Staatscourant*, 23 oktober 1973, nr. 205). Een belangrijke voorwaarde die vervuld moet zijn, wil men in aanmerking komen voor zo'n tijdelijke tewerkstelling (bijv. de pas afgestudeerde academicus die een half jaar in een universitair onderzoekproject participeert) is het feit dat men tenminste een half jaar bij het Gewestelijk Arbeidsbureau ingeschreven dient te zijn. Ook al verdient het aanbeveling een beroep te doen op de zelfwerkzaamheid van de werkzoekende, dan nog rijzen er vragen. Als we immers weten dat strategische vacature-informatie a.h.w. ligt opgeslagen in zijn kennissenkring en/of in die van zijn collega's, docenten enz., dan kan een voorgeschreven wachttijd van zes maanden fnuikend zijn voor het „bijhouden" van die kennissenkring, waarmee de kans op een baan allengs vermindert.

De opzet van de TAP-regeling is geweest de niet-succesvolle werkzoeker een kans te geven zijn sollicitatiepositie te versterken. Hij is dan ook vrij om tijdens het maximaal een halfjaar durend dienstverband een andere, betere werkkring te aanvaarden. De ervaring lijkt er echter op te wijzen dat in een aanzienlijk aantal gevallen de bewuste TAP'ers na dat halfjaarlijks dienstverband weer werkloos zijn. Wellicht is het succespercentage op te voeren door de halfjaarclausule te laten vervallen. Op die manier kan de latente crèche-functie van de TAP-regeling worden versterkt tot een manifeste sluis-functie, namelijk het mede-instandhouden van de sociale actieradius van werkzoekenden, die een noodzakelijke voorwaarde is voor het zoeken naar en het vinden van een geschikte werkkring. Overigens, momenteel wordt vanwege het Ministerie van Sociale Zaken een evaluatie-onderzoek gestart naar het effect van alle plaatsingsbevorderende maatregelen. Een interessant aspect daarbij zou kunnen zijn de vraag, in hoeverre het inschakelen van tijdelijk personeel duidt op verborgen, potentiële werkgelegenheid d.w.z. vacatures, die men op een of andere wijze niet kan en/of wil vervullen door vast personeel.

H. J. van de Braak

2) Mark Granovetter, *Getting a job; a study of contacts and careers*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1974.

3) Harrison White, *Chains of opportunity; system models of mobility in organizations*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1970.

White onderscheidt een viertal z.g. ketting-systemen: 1. *vacancy chains*, waarbij personen onder noemenswaardige wachttijd vacatures vervullen; vgl. een krappe arbeidsmarkt; 2. *bumper chains*, waarbij vacatures meteen vervuld worden, terwijl werkzoekers in de „wachtkamer" zitten; vgl. een ruime arbeidsmarkt; 3. *simultaneous chains*, d.w.z. de wachttijd voor beide partijen is gelijk; vgl. de perfecte arbeidsmarkt; 4. *musical chairs chains*, waarbij de wachttijd voor beide partijen gelijk, doch aanzienlijk lang is; vgl. de huwelijksmarkt.

Nieuwe schaarste en economische groei

Een dissertatie over het milieuvraagstuk

DR. P. NIJKAMP*

De wassende stroom van publikaties over milieuvraagstukken werd enige tijd geleden uitgebreid met een dissertatie van de hand van Hueting 1). Hueting presenteert in deze dissertatie een methode, die door de afdeling Leefmilieu van het CBS werd opgezet om de nationale gevolgen van milieuerslechtering te kwantificeren. Deze afdeling heeft reeds verscheidene jaren gezocht naar wegen om de schaduwzijden van economische groei in meer harde cijfers uit te drukken en het is verdienstelijk dat Hueting nu via deze dissertatie met de gebruikte methoden en de behaalde numerieke resultaten voor het voetlicht treedt.

De essentie van Huetings studie wordt gevormd door de overweging dat de toename van het nationale inkomen, gemeten volgens de huidige maatstaven, een vertekend beeld geeft van de nationaal-economische groei. Meer inzicht in de mate van economische groei wordt verkregen, indien naast de groei van het nationale inkomen de mate van milieuschade kan worden berekend. De vraag is nu uiteraard, hoe deze „nieuwe schaarste” aan milieugoederen moet worden gekwantificeerd. Dit probleem wordt aangevat door aan het milieu een aantal functies te onderscheiden. Door economische groei kunnen deze functies op verschillende wijzen worden aangetast. Aldus kan milieuerslechtering worden aangeduid als een verminderde beschikbaarheid aan functies. Daarom wordt in deze studie veel aandacht besteed aan een uitgebreid classificatiesysteem van de verschillende functies en functieverliezen van milieugoederen. Door nu een schatting te maken van de kosten van eliminatie- en compensatiemaatregelen t.g.v. functieverlies, kan meer inzicht worden verkregen in de kosten van de groei.

Deze door Hueting geformuleerde probleemstelling is op zichzelf reeds dermate ambitieus en belangwekkend, dat een nadere beschouwing van Huetings proefschrift zeker de moeite waard is. Om deze reden zal ik hierna achtereenvolgens de verschillende hoofdstukken van dit proefschrift de revue laten passeren, waarbij ik als recensent graag de gelegenheid aangrijp om met de auteur „hardop mee te denken”.

Kenobject

Het eerste, inleidende, hoofdstuk is, naast een schets van de opzet van het proefschrift, gewijd aan het kenobject van de economie. In navolging van Robbins en Hennisman ziet Hueting het kenobject van de economie gelegen in het keuzeprobleem met betrekking tot het gebruik van relatief schaarse, alternatief aanwendbare middelen ter bevrediging van menselijke behoeften. Schaarste is aldus een centraal element van het economisch kenobject. Aangezien milieugoederen momenteel schaarse artikelen worden, volgt hieruit rechtstreeks dat milieuerslechtering een duidelijk economisch facet heeft. Op grond hiervan zet de auteur zich af tegen degenen die een tegenstelling construeren tussen „het economische” en „het milieu”. Graag wil ik bij dit hoofdstuk de volgende kanttekeningen plaatsen.

a. Volkomen terecht stelt de auteur dat milieuerslechtering vanwege de daarmee gepaard gaande schaarste onder het beslag van de economische wetenschappen valt. Wel rijst hierbij in deze studie een probleem van methodische aard: waarom is in hoofdstuk 1 aangehouden dat milieuerslechtering mede een economisch probleem is, terwijl milieuerslechtering zelf pas formeel in

hoofdstuk 4 wordt gedefinieerd m.b.v. functieverliezen van milieucomponenten (blz. 90)? M.i. had een deel van par. 4.1. logischerwijze beter ondergebracht kunnen worden bij hoofdstuk 1, mede omdat dan ook daar het begrip „nieuwe schaarste” beter uit de verf was gekomen.

b. Het door de auteur gebezigde *formele* schaarste- en welvaarts criterium t.a.v. de milieuproblematiek leidt tot een minder emotioneel getinte en meer weloverwogen beschouwing van de milieuproblematiek. Deze winst gaat echter gedeeltelijk weer verloren, omdat dit schaarstebegrip geen onderscheid maakt tussen de verminderde beschikbaarheid van milieugoederen enerzijds en de gestegen waardering voor milieugoederen anderzijds. De vraag kan nu worden gesteld of een economisch spreken over milieuschaarste niet mede een normatieve vulling dient te krijgen in de zin van een verantwoord omgaan met schaarse hulpbronnen, vooral ook omdat het belang van toekomstige generaties hiermee gediend is.

c. Het door Hueting gehanteerde indifferente schaarsteconcept bergt het gevaar in zich, dat de schaarste aan produktiegoederen en de schaarste aan milieugoederen formeel over een kam worden geschoren. Te weinig wordt dan

onderkend dat milieuvernietiging (en de daaruit voortvloeiende schaarste aan milieugoederen) veelal afgeleid is van de economische keuzen t.a.v. produktiegoederen. Een uitdrukking als een „conflict tussen produktie en milieu” is dan ook te ongenueanceerd, aangezien hierin te weinig rekening is gehouden met dosis-effect-relaties en met de mogelijkheden van selectieve produktie.

d. Als een van de economen die een scheiding zouden maken tussen „het economische” en „het milieu” wordt Hendriks genoemd: „Verbeteringen in het leefmilieu als directe vergroting van de behoeftebevrediging — dus afgezien van de eventueel eruit voortkomende produktievergroting — worden door Hendriks niet van economische, maar van sociale betekenis geacht”. Deze kritiek op Hendriks lijkt me niet terecht. Hendriks sluit zich in zijn artikel aan bij de in de Angelsaksische literatuur gebruikelijke indeling in „direct produc-

* De auteur is lector regionale economie aan de Vrije Universiteit van Amsterdam.

1) Dr. R. Hueting, Nieuwe schaarste en economische groei, Agon/Elsevier, Amsterdam, Brussel, 1974, 281 blz., f 22,50.

tive activities" en „social overhead capital". Hij poneert juist dat „social overhead capital" (waaronder ook het milieu te rekenen valt) niet alleen een doel op zich behoort te zijn (m.a.w. directe economische „benefits" toegevoegd aan het welzijn), maar ook indirecte positieve productie-effecten heeft.

Productiegroei

Het tweede hoofdstuk is gewijd aan de kenterende waardering voor de productiegroei. Na een presentatie van de gemiddelde groeicijfers voor verscheidene landen worden verschillende voor- en nadelen van de productiegroei opgesomd, gevolgd door enige illustraties van milieuvernietiging uit het verleden. Daarna wordt aandacht geschonken aan groeikritiek vanuit psychologische en biologische hoek, alsook uit de hoek van enige economen (Mill, Keynes en Galbraith). Na een illustratie van enige mondiale effecten van milieuvernietiging laat de auteur enige milieu-actiegroepen de revue passeren, terwijl ten slotte Marcuse het woord krijgt. Bij hoofdstuk 2 zou ik graag de volgende opmerkingen willen maken.

a. Hoofdstuk 2 kan beschouwd worden als een bondige weergave van de stand van zaken m.b.t. de huidige discussie over groei en milieueffecten. Helaas is het hoofdstuk zelf niet geheel systematisch opgezet, aangezien economische en niet-economische opmerkingen elkaar voortdurend afwisselen.

b. Bij de bespreking van bezwaren tegen productiegroei wordt op onzorgvuldige wijze de calvinistische groeietiek behandeld. Na de vele discussies over de Weber-these zou hier op meer adequate wijze over gesproken kunnen zijn. Raadpleging van de visie van Goudzwaard e.a. hieromtrent zou de desbetreffende alinea beslist evenwichtiger hebben gemaakt.

c. Ten onrechte wordt Marcuse gerangschikt onder degenen die psychologische bezwaren tegen de groei hebben (blz. 33). Marcuse's kritiek is vooral ideologisch van aard, en is niet zozeer gericht op de groei als zodanig, maar op de eendimensionale gerichtheid van het industriële kapitalisme.

d. Bij de bespreking van de groei-problematiek besteedt Hueting weinig aandacht aan het feit dat veelal een zekere gewinning optreedt aan een bepaald voorzieningsniveau, m.a.w. de ophelimititeit van een bepaald voorzieningspakket heeft de neiging, na verloop van tijd te dalen. Dit leidt ertoe dat een hoger voorzieningsniveau nodig is om het oorspronkelijke niveau van ophelimititeit weer te halen. Deze situatie lijkt een belangrijke motor van het groei-syndroom.

e. Het is jammer dat de auteur te onkritisch een aantal mondiale effecten van milieuvuiling opneemt. De ver-

branding van fossiele brandstof leidt inderdaad tot een aanzienlijke verhoging van kooldioxide in de atmosfeer, maar of dit zal leiden tot een aanzienlijke toename van de oppervlakte-temperatuur van de aarde en tot toekomstige klimaatsverandering, valt nog te bezien, aangezien bij hogere CO₂-concentraties de opname van CO₂ door planten veel sneller blijkt te verlopen.

Literatuur

Hoofdstuk 3 behandelt enige baanbrekende werken over milieuver slechtering en economische groei. Er wordt achtereenvolgens meer of minder uitgebreid aandacht besteed aan Marshall, Pigou, Kapp, Boulding, Mishan, Isard, Kneese, Ayres, d'Arge, Leontief, Forrester, Meadows, *A blueprint for survival* en Commoner, gevolgd door een aantal conclusies. De volgende kanttekeningen kunnen bij hoofdstuk 3 worden geplaatst.

a. Naast de bespreking van de ideeën en methoden van een aantal bekende economen is met name de paragraaf over Kapp bijzonder belangrijk, omdat Hueting hier de lezer attendeert op een belangrijke voorloper van de groeikritiek. Immers, reeds 25 jaar geleden wees Kapp op de sociale kosten van milieuver slechtering, van de uitputting van natuurlijke hulpbronnen en van congestieverschijnselen.

b. Het is jammer dat in de genoemde opsomming het fundamentele werk van Daly en van Goudzwaard ontbreekt, terwijl van Isard en Leontief meer recent werk vermeld had kunnen worden. Verder was het m.i. beter geweest om Marshall en Pigou onder te brengen bij de bespreking van externe effecten in hoofdstuk 4, aangezien deze economen zichzelf nauwelijks hebben beziggehouden met milieuver slechtering.

c. Het is jammer, dat in de conclusies de aandacht vooral wordt gevestigd op de visies van de genoemde auteurs t.a.v. groei en nieuwe schaarste en minder op een vergelijking van de door hen gebruikte methoden. Het valt immers niet te ontkennen dat de auteurs onderling totaal verschillende methoden van milieu-analyse hanteren (zoals klassieke input-output-analyse versus simulatie-technieken). Op een congres in Stockholm werd bijvoorbeeld de studie van Meadows c.s. door Isard „a very bad study" genoemd.

Functies

Hoofdstuk 4 vervult een centrale rol in Huetings proefschrift. Het milieu heeft een aantal gebruiksmogelijkheden (functies) voor de mens. Milieuver slechtering kan dan worden gedefinieerd als een verlies van functies van milieucomponenten. Door een systematische ru-

bricering van functieverliezen kan worden nagegaan, waar een onderlinge frictie tussen de functies optreedt. Dit concurrerend gebruik van functies wordt door Hueting onderscheiden in kwantitatieve, kwalitatieve en ruimtelijke concurrentie. Voor de verschillende milieucomponenten lucht, water en bodem kan dan een tabel met concurrerend gebruik naar functies worden opgesteld. Daarnaast is het op analoge wijze mogelijk om een tabel op te stellen voor functieverliezen als gevolg van verschillende agentia (biologische, chemische en fysische), alsook voor de relaties tussen veroorzakers (productie, consumptie enz.) en agentia.

Na een bespreking van begrippen als collectieve goederen, externe effecten en milieu-indicatoren tracht Hueting te komen tot de bepaling van schaduw-prijzen van milieufuncties. Door het welbekende onderscheid te maken tussen de eliminatiekosten van agentia enerzijds en compensatiekosten en financiële schade anderzijds is het theoretisch mogelijk om een kostencurve te creëren. M.b.v. zo'n kostencurve kan men de daling in compensatiekosten en financiële schade berekenen ten gevolge van eliminatiemaatregelen (zijnde de bate van de eliminatiemaatregel). De schaduwprijs van een milieufunctie is gelijk aan de marginale eliminatiekosten bij optimaal functiestelsel, uitgaande van de veronderstelling dat 1. de marginale eliminatiekosten gelijk zijn aan de marginale kosten van compensatie en financiële schade en dat 2. de prijs, die de maatschappelijke kosten weerspiegelt, gelijk is aan de marginale kosten.

Vervolgens bespreekt Hueting pogingen van enige economen om te komen tot een schatting van vraagfuncties (met name voor recreatiegoederen), ten einde na te gaan of uit het marktgedrag of enquêtes preferenties te schatten zijn. Immers, de hoogte van de schaduwprijs van milieugoederen wordt mede bepaald door de bedragen, die subjecten willen spenderen aan het herstel van een bepaalde milieufunctie, indien hiervoor een markt zou bestaan. Bovendien moet rekening worden gehouden met het fenomeen van „merit goods". Dientengevolge is de vaststelling van schaduw-prijzen een tamelijk hachelijke zaak. Bij dit hoofdstuk zou ik graag het volgende commentaar willen geven.

a. Door milieubederf te omschrijven met behulp van functieverliezen wordt een belangrijke stap gezet op weg naar een systematische economische analyse van milieuproblemen. Door een geldelijke waardering van deze functieverliezen kan (zeker in theoretisch opzicht) een correctie van de groei-indicator (i.e. het nationale inkomen) worden bereikt. De vraag rijst alleen, hoever deze calculatie van functieverliezen moet worden doorgevoerd. Onze moderne

samenleving leidt niet alleen tot milieubederf, maar ook tot „stress”, vervreemding, verlies van een veilige en geborgen omgeving enz. In wezen zouden alle negatieve effecten van de maatschappelijke ontwikkeling als functieverliezen moeten worden beschouwd en na een geldelijke waardering in mindering moeten worden gebracht op het nationale inkomen.

b. De concurrentie tussen functies van milieucomponenten wordt door de auteur niet geheel terecht als een conflictmodel aangeduid. Deze concurrentie is niets nieuws, maar een normaal economisch schaarsteverschijnsel, waar uitbreiding van het gebruik van goederen in de ene richting een opoffering van goederen in een andere richting betekent. Een formele economische analyse met behulp van het substitutie-principe zou hier helderheid hebben verschaft, met name in het niet geheel duidelijke onderscheid tussen kwantitatieve en ruimtelijke concurrentie. Het is namelijk heel goed mogelijk om het milieu te beschouwen als een maatschappelijk kapitaal, dat via een produktiefunctie optreedt als generator van milieufuncties. M.b.v. deze laatste aanpak is het mogelijk om niet alleen milieuverlechtering in mindering te brengen op het nationale inkomen, maar ook om milieuverbetering (via een actief milieubeheer) hierop in meerdering te brengen. Kortom, hoofdstuk 4 zou aan kracht gewonnen hebben, indien een uitgebreidere formalisering van de verschillende structurele relaties in combinatie met impactanalyses zou zijn toegepast.

c. Milieuverlechtering wordt uiteindelijk geldelijk gewaardeerd via eliminatiekosten, compensatiekosten en financiële schade. De schaduwprijs van milieuverlechtering is daarmee gebaseerd op een kostenminimering. De auteur is er zich echter te weinig van bewust, dat een schaduwprijs nooit een unieke grootheid is, maar afhangt van de gehanteerde sociale preferentiefunctie. Het valt bijvoorbeeld aan te tonen, dat de schaduwprijs van milieubederf in geval van kostenminimering verschilt van die in geval van inkomensmaximering, bijv. indien milieubederf produktiviteitseffecten heeft.

d. De schaduwprijs van een milieufunctie wordt berekend, „uitgaande van het adagium dat de prijs, die de maatschappelijke kosten weerspiegelt, gelijk is aan de marginale kosten” (blz. 113). Aldus wordt het optimale niveau van vervuiling (c.q. de optimale mate van zuiverheid) gevonden. Afgezien van stringente vooronderstellingen, die aan dit marginaliteitsprincipe ten grondslag liggen, moet worden opgemerkt, dat de optimale mate van zuiverheid vanuit biologisch, medisch of chemisch gezichtspunt nog wel eens veel te hoog kan zijn. Dit impliceert, dat van overheidswege normen gesteld dienen te worden, waarbij de geëffectueerde mate

van zuiverheid wel eens boven de economisch optimale mate van zuiverheid kan komen te liggen. Dit betekent een totaal andere waarde voor de schaduwprijs van een milieufunctie. Uit enige door ons uitgevoerde experimenten is gebleken dat d.m.v. programmering met impliciete preferentiefuncties dit probleem in principe kan worden opgelost.

e. Aan het eind van hoofdstuk 4 trekt de auteur de conclusie, „dat een gedragsregel voor overleving in ieder geval neerkomt op het afremmen en ombuigen van de groei van produktie en bevolking. Dit komt overeen met de aanbeveling van de in hoofdstuk 3 behandelde auteurs Boulding, Forrester en Meadows” (blz. 137). Het is jammer, dat deze conclusie niet getrokken wordt op grond van een eigen economische analyse van de auteur, maar op grond van buiten-economische overwegingen uit de natuurwetenschappen. Na alle kritiek op de Club van Rome is een beroep op Forrester en Meadows een gewaagde zaak als ondersteuning van de conclusie.

Groei-indicator

Hoofdstuk 5 is een synthese-hoofdstuk. Het behandelt, hoe groei en functieverlies een plaats vinden in het nationale inkomen. Uitgebreid worden verschillende bezwaren behandeld tegen het opvatten van het nationale inkomen als groei-indicator. Hueting stelt hier voor om naast de gangbare berekening van het nationale inkomen een alternatieve berekening te introduceren, waarbij de kosten van eliminatie- en compensatiemaatregelen als intermediaire leveringen worden opgevat. Over dit hoofdstuk zou ik graag het volgende naar voren willen brengen.

a. Het voorstel om het nationale inkomen te corrigeren voor negatieve effecten, is uiteraard niet nieuw (zie bijv. Denison), maar de kracht van Hueting's aanpak is gelegen in het begrip functieverlies, op grond waarvan een logische systematiek in de talloze gevolgen van milieuverlechtering kan worden bereikt. Uiteraard rijzen hier talloze problemen van methodische en statistische aard. Bijvoorbeeld, welke zuiverheidsgraad moet worden aangenomen (de kosten hangen hiermee rechtstreeks samen!); welke mate van substitutie moet worden verondersteld bij functieherstel; is functieherstel af te bakenen t.o.v. functieuitbreiding, enz.?

b. Economische groei wordt niet alleen gemeten aan de hoogte van het nationale inkomen, maar eveneens aan de spreiding hiervan. Het zal duidelijk zijn, dat op analoge wijze niet alleen de totale kosten van functieverliezen van milieucomponenten van belang zijn, maar tevens de ruimtelijke en personele spreiding van functieverliezen. In het westen van het land zijn deze functie-

verliezen eerder tot ontoelaatbare hoogte gestegen dan elders. Dit zou (op de lange duur) een regionalisering van functieverliezen en het daarmee samenhangende netto inkomen vergen.

c. M.i. had logischerwijze hoofdstuk 5 (over nationaal inkomen en groeieffecten) beter kunnen volgen op hoofdstuk 3 (literatuurstudie over milieuverlechtering en groei). De beschouwingen over functieverliezen uit hoofdstuk 4 hadden dan beter aangesloten op het daarop gebaseerde tabellensysteem uit hoofdstuk 6.

Kwantificering

Hoofdstuk 6 is een uitgebreid hoofdstuk met veel lijsten en tabellen, ontwikkeld op de afdeling Leefmilieu van het CBS. De functieverliezen van de milieucomponenten water en lucht worden hierin systematisch en zeer gedetailleerd weergegeven. Over deze tabellen zou ik het volgende willen opmerken.

a. Het opzetten en invullen van een zeer uitgebreid tabellensysteem is, zoals de auteur zelf opmerkt, een gigantisch werk. De auteur zou de lezers dan ook zeer aan zich verplicht hebben, als hij een globale schatting had gegeven van het aantal manjaren, dat benodigd is om een dergelijke immens tabellensysteem volledig te kwantificeren.

b. In wezen is de problematiek nog gecompliceerder, omdat er niet alleen een concurrentie tussen milieufuncties kan bestaan, maar evenzeer substitutie en complementariteit. Waarschijnlijk zal incalculering hiervan echter leiden tot schier onhanteerbare tabellen. Een toonaangevende wetenschapper op dit gebied, Isard, is bijvoorbeeld reeds jaren geleden gestart met uitgebreide tabellen, die een zekere overeenkomst vertonen met Hueting's benadering. Door het tijdrovende werk (met name vanwege voortdurende veranderingen in de data) is Isard na enige tijd hier van afgestapt. Er moet daarom m.i. serieus overwogen worden om in navolging van de ontwikkeling in andere westerse landen meer aandacht te besteden aan lokale en regionale impactanalyses, met name omdat deze laatste benadering directer aansluit bij het te voeren beleid.

Numerieke resultaten

Het zevende hoofdstuk is een weergave van enige kwantitatieve resultaten, behaald met de hierboven beschreven methode om per functieverlies van een milieucomponent de totale kosten te berekenen. Hierin wordt aandacht besteed aan de emissie en de eliminatiekosten van afbreekbaar organisch materiaal in water, van eutrofiërende stoffen en van zouten in het water, terwijl

tenslotte een confrontatie met de berekeningen van Dr. W. J. Beek plaatsvindt. Bij dit hoofdstuk zijn de volgende kanttekeningen te plaatsen.

a. Zoals de auteur zelf erkent, bieden de kwantitatieve resultaten niet datgene, wat ervan werd verwacht. De partiële resultaten, die tot nu toe bereikt zijn, vormen nog maar een fractie van het totaal. Het gebruik van het door de auteurs voorgestelde tabellensysteem blijkt inderdaad te stuiten op zeer grote statistische en tijdrovende problemen. Dit neemt niet weg, dat de partiële resultaten op zichzelf toch zeer interessant zijn, mede ook omdat zij ten dele de reeds uitgevoerde berekeningen van Beek ondersteunen.

b. De eliminatie- en compensatiekosten van slechts een gedeelte van de totale milieuverslechting blijken reeds zeer hoog te zijn. Dit zou kunnen leiden tot de conclusie, dat de groei in wezen reeds aanzienlijk is aangetast. Er is echter geen rekening gehouden met het feit, dat eliminatie- en compensatiemaatregelen (bijv. zuiveringsinstallaties) aanleiding kunnen geven tot een reeks indirecte inkomens- en produktie-multiplier-effecten, die wel in positieve zin bijdragen tot de groei. Als geheel valt er m.i. op dit moment over het reductiepercentage van de nationaal-economische groei t.g.v. milieuverslechting dan ook nog weinig te zeggen.

Slot

Het slothoofdstuk is een nabeschuwing op de hele studie, waarbij Hueting terecht de nadruk legt op milieuverslechting als een probleem van toekomstige generaties, reden waarom het zijns inziens geoorloofd is individuele voorkeuren te corrigeren. Graag zou ik nog het volgende over dit slothoofdstuk willen opmerken.

a. De vraag naar het belang van toekomstige generaties is in wezen de vraag naar een optimale sociale discontovoet, zowel van produktieve investeringen als van milieu-investeringen. Zolang de welvaartseconomie ons omtrent deze optimale sociale discontovoet in het onzekere laat, is het een schier onmogelijke zaak om op economische gronden het belang van de huidige en toekomstige generatie tegen elkaar af te wegen.

b. Als de auteur het opleggen van normen aan menselijke activiteiten in deze gegeven situatie toelaatbaar acht, kan ik daarmee instemmen. Het betekent evenwel een aantasting van het indifferente welvaartsbegrip, dat door de auteur in het beginhoofdstuk werd geïntroduceerd. Daarnaast geloof ik, dat een dergelijke positiekeus een uitgebreidere persoonlijke ethische motivatie vereist.

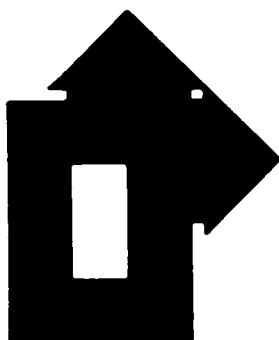
c. De belangrijke (en m.i. centrale) vraag, wat de beleidsimplicaties zijn van

de correctie van het nationale inkomen blijft helaas onbeantwoord. M.i. is te veel de nadruk gelegd op het uitgebreide tabellensysteem, en te weinig op een terugkoppeling van dit tabellensysteem naar het actuele beleid. Een correctie van het nationale inkomen geeft immers als zodanig nog geen enkel beleids-houvast.

De conclusie na deze wijde bespreking is dat het proefschrift van Hueting een belangwekkend boek is, ook al is er op verschillende fronten kritiek te leveren. Het bevat een aantal nieuwe ideeën over een economische analyse van milieuvraagstukken, die het overdenken beslist waard zijn. De nationaal-economische waardering van milieuverslechting krijgt in dit boek een systematische en duidelijke behandeling. Het is jammer, dat in dit zeer leesbare boek het evenwicht tussen wetenschappelijke betoogtrant en journalistieke schrijfrant soms ten gunste van de laatste is verstoord. Een pluspunt hiervan is uiteraard een aanzienlijke uitbreiding van het lezerspotentieel.

Tenslotte mocht ik bij het „hardop meedenken” in deze recensie hier en daar kritisch geweest zijn, dan zij hier opgemerkt dat een goed boek een kritische bespreking waard is.

P. Nijkamp

Au courant

Winst- en vermogensaanwasmeling

A. F. VAN ZWEEDEN

Zoals ik vier weken geleden in deze rubriek al vermoedde, is het voorstel van de vakcentrales voor een systeem van afroming en herverdeling van onevenredige winsten het kritieke moment geworden in het overleg over het arbeidsvoorwaardenbeleid 1975. „Reëel uitzicht” op een wettelijke regeling was voor de vakbeweging zelfs sleutelvoorwaarde om haar medewerking te geven aan een beleid, gericht op matiging van de lonen. Zou aan die voorwaarde niet worden voldaan, dan achtte Kok, de voorzitter van het Overlegorgaan van de drie vakcentrales, de kans groot dat het in de grote bedrijven prijszschieten

wordt. Bij de algemene politieke en financiële beschouwingen in de Tweede Kamer heeft de minister-president het verlangde gebaar gemaakt door voor 1976 een wettelijke regeling voor winsten en vermogensaanwasmeling toe te zeggen, die al op de in 1975 geboekte bedrijfsresultaten zou kunnen worden toegepast.

Zonder die handreiking was verder overleg over een centraal akkoord een vrij zinloze bezigheid geweest. Het kabinet heeft de zwarte piet uit het spel genomen en zelf de verantwoordelijkheid op zich genomen om een regeling te ontwerpen en aan het parlement voor te

leggen, die nooit het resultaat van onderhandelingen over een loonakkoord had kunnen worden. Dat betekent overigens wel, dat de centrale overheid toch opnieuw moet interveniëren in het arbeidsvoorwaardenbeleid. De verdeling van de beschikbare ruimte voor winsten en lonen wordt immers niet uitsluitend meer aan de onderhandelingen tussen de arbeidsmarktorganisaties overgelaten. Op arbitraire wijze zal de overheid moeten vaststellen hoeveel er van de overwinst in de bedrijven moet worden overgeheveld naar een fonds waarin de opbrengsten van de vermogensaanwasmeling verzameld moeten worden.

Na het Kamerdebat is het nog allerm minst duidelijk aan wat voor soort regeling wij eigenlijk moeten denken. De premier sprak over een winst- en vermogensaanwasdeling, de minister van Financiën beperkte zich tot het laatste. In de praktijk komt het toch waarschijnlijk op hetzelfde neer. Vermogensaanwas treedt immers op in ondernemingen en sectoren waar overwinst wordt geboekt. Volgens een oud SER-advies dat in 1968 werd uitgebracht, wordt onder vermogensaanwasdeling een regeling verstaan waarbij de werknemers een aandeel krijgen in de overwinst. De SER definieerde overwinst als het overschot dat overblijft na een „redelijke beloning voor het in de onderneming werkzame eigen vermogen”. Overwinst impliceert dus een „rent” die in de ondernemingen ontstaat boven de beloningen voor kapitaal en arbeid. Dit rent-begrip veronderstelt een te lage honorering van de factor arbeid.

Een dergelijk overschot kan alleen ontstaan wanneer de produktiviteitsstijging uitgaat boven een loonkostenstijging die wordt bepaald door de gemiddelde produktiviteitsstijging in de nationale economie.

Al eerder heb ik in deze rubriek en elders op dit dilemma in onze loonpolitiek gewezen. Na de mislukking met het experiment van gedifferentieerde loonpolitiek op basis van de produktiviteitsstijging per bedrijfstak, zijn wij een systeem gaan volgen waarbij voor de jaarlijkse verbetering van arbeidsvoorwaarden werd uitgegaan van de gemiddelde, macro-economische produktiviteitsgroei. Dit betekende dat de vakbeweging haar arbeidsvoorwaardenbeleid moest afstemmen op wat gemiddeld mogelijk is. Sectoren met een geringe produktiviteitsstijging kunnen alleen hun winstmarge handhaven, indien ze hun prijzen verhogen om het verschil tussen de loonstijging en de daarbij achterblijvende produktiviteitsstijging te overbruggen. Bedrijven met een sterke produktiviteitsgroei, die boven het gemiddelde uitgaat, boeken een overwinst die stimuleert tot uitbreiding.

Een gecoördineerd arbeidsvoorwaardenbeleid dat afgestemd is op gemiddelden heeft tweërlei gevolgen. In de eerste plaats wordt de inflatie aangewakkerd doordat in grote sectoren van het bedrijfsleven de loonkosten sneller stijgen dan de gemiddelde produktiviteit. In de tweede plaats wordt de economische structuur scheef getrokken. De sterkste sectoren worden in staat gesteld zich uit te breiden ten koste van de zwakkere. Dank zij hun grotere winstcapaciteit absorberen zij ook het meeste kapitaal. Zij kunnen hun expansie voornamelijk uit cash-flow financieren. Daartegenover raken de zwakkere sectoren steeds meer in een vicieuze cirkel gevangen. Zij kunnen de loonsom niet opbrengen zonder hun prijzen aan te passen. Worden

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

**WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL
ROTTERDAM B.V.**

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (070) 76 11 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(I.M.)

zij daarin belemmerd door een prijsbeleid dat geen volledige doorberekening van de arbeidskosten toestaat, dan vervallen zij snel in de rode cijfers. Wie let op de sterk uiteenlopende ontwikkeling in ons bedrijfsleven zal kunnen constateren dat deze situatie hoogst actueel is. De grote werkloosheid, die zeker voor een groot deel aan deze ontwikkeling is toe te schrijven, heeft de vakbeweging aan het denken gezet. In de discussienota arbeidsvoorwaardenbeleid 1975 werd gezinspeeld op de mogelijkheid van een flexibeler beleid. In de definitieve nota, die tot stand is gekomen na uitvoerige discussies met de aangesloten bonden, wordt deze gedachte niet nader uitgewerkt. In de plaats daarvan wordt afromingen overheveling van onevenredige winsten als sleutelvoorwaarde voor de voortzetting van een gecoördineerd en uniform arbeidsvoorwaardenbeleid gesteld.

Het dreigement van prijsschieten in de grote bedrijven behoeft niet helemaal ernstig te worden opgevat. De vakbeweging zou zichzelf in de grootste moeilijkheden brengen als ze haar bonden zou toestaan in sommige bedrijven en sectoren looneisen te stellen die ver uitgaan boven „wat gemiddeld mogelijk is”. Dat is natuurlijk wel de manier om excessieve winsten af te romen, maar het is ook de zekerste weg naar een loonchaos die alleen maar in meer inflatie en meer werkloosheid kan eindigen. In andere bedrijven en sectoren zullen de werknemers toch eisen willen stellen, die op de lonen in de sterkste sectoren zijn afgestemd. De hele filosofie van de vakbeweging die ten grondslag ligt aan de solidariteit bij de loonvorming komt op losse schroeven te staan. Elk streven naar gelijkheid wordt een gotspe als er grote loonverschillen zouden ontstaan.

Kan een systeem van winst- en vermogensaanwasdeling bijdragen tot een oplossing? Nederland staat voor een uniek experiment waarmee nog nergens ter wereld ervaring is opgedaan. Ook niet in Zweden, waar het probleem van een solidaristische loonpolitiek, gebaseerd op gemiddelden, al vele jaren geleden aan de orde werd gesteld, maar waar men tot andere oplossingen is gekomen. Als nieuwe formule voor het sterk gecentraliseerde arbeidsvoorwaardenbeleid kozen werkgevers en

werknemers daar het concurrentievermogen van de Zweedse industrie. De ruimte voor winsten en loonsverhogingen wordt bepaald door de produktiviteitsstijging en mogelijkheid tot prijsverhogingen in de met het buitenland concurrerende sectoren. Voor zover de beschermende sectoren — waar de produktiviteit veel geringer is — in staat moeten worden gesteld gelijke lonen uit te betalen, wordt een deel van de loonsom in de sterke sectoren naar de zwakkere overgeheveld. De structuurveranderingen die het gevolg zijn van de uiteenlopende ontwikkelingen worden in Zweden opgevangen door het arbeidsmarktbeleid, dat over fondsen beschikt waarin de winstgevende ondernemingen een deel van hun winsten belastingvrij moeten reserveren. De opbrengsten kunnen worden gebruikt voor ondersteuning van bedrijven in bedreigde sectoren, voor vestiging van bedrijven in gebieden met werkloosheid en voor bevordering van de arbeidsmobiliteit. Zweden kent daarnaast het inmiddels tot vele miljarden uitgegroeide nationale pensioenfonds waaruit ook middelen kunnen worden geput voor structuurverbetering en industrievestiging, of zelfs voor overheidsdeelname in ondernemingen zoals bij Volvo.

De vakbeweging in Nederland wil ongeveer dezelfde doeleinden nastreven met een centraal fonds waarin de opbrengsten van de winst- en vermogensaanwasdeling moeten worden gestort. Ze wil het geld gebruiken voor ondersteuning van zwakke bedrijven die de hoge loonkosten niet kunnen opbrengen en voor verbetering van het aanvullend pensioen van alle werknemers.

Het instrumentarium dat het kabinet-Den Uyl en de vakbeweging in beweging willen zetten om de werkloosheid eindelijk grondig aan te pakken, kan niet volstaan met vermogensaanwasdeling. Er zal een samenhangend stelsel van indicatieve planning, structuurpolitiek en arbeidsmarktbeleid moeten worden opgebouwd. De werkgevers zien daar een aanslag in op de economische orde. Het is niet te hopen dat zij bij hun starre afwijzende houding zullen volharden, want het wordt steeds duidelijker dat het produktiestelsel niet goed werkt.

A. F. van Zweeden

Gordon C. Cameron en Lowdon Wingo (eds.): *Cities, regions and public policy*. Oliver and Boyd, Edinburgh, 1973, xxii + 337 blz., £ 5.

Niet alleen het Nederlandse ruimtelijke beleid is onderhevig aan de kritiek, dat het nog te veel op bestuurlijke intuïtie en ervaring is gebaseerd. De Amerikaanse en Britse wetenschapsmensen, die in deze bundel over de regionale en stedelijke ontwikkeling in hun land schrijven, uiten ook veelvuldig de klacht, dat te weinig onderzoek is gedaan naar de oorzaken en gevolgen van de bestaande ruimtelijke spreiding van mensen en economische activiteiten en naar de repercussies van wenselijk geachte veranderingen.

De publikatie is het verslag van een conferentie, die in 1971 in Glasgow werd gehouden. In het boek treft men in de eerste plaats vijftien referaten aan, terwijl voorts een aantal overzichtsartikelen en enkele redactionele samenvattingen van de discussies zijn opgenomen.

Naar onderwerp kan men de inleidingen in een drietal groepen onderbrengen. Een eerste categorie handelt over de nationale spreiding van steden en agglomeraties, terwijl een tweede groep referaten de stedelijke ontwikkeling binnen een afzonderlijke regio en de interne opbouw en functionering van steden analyseert. Tenslotte krijgt in enkele artikelen het ruimtelijke overheidsbeleid afzonderlijk aandacht.

Over de nationale spreidingspatronen valt op te merken, dat in het Verenigd Koninkrijk de ruimtelijke concentratie sterker is dan in de Verenigde Staten. Zo blijkt uit een overigens zuiver theoretisch artikel van A. W. Evans over de urbane opbouw van een geïndustrialiseerde volkshuishouding, dat in economisch opzicht Londen een veel overheersender positie in de nationale stedelijke hiërarchie inneemt dan New York. Een ander algemeen verschil tussen beide landen is, dat in Engeland vooral de regionale problematiek van de verouderde industriegebieden aandacht krijgt, terwijl in de VS in de eerste plaats het grote verschil in welvaart tussen de agglomeraties en de niet-geïndustrialiseerde gebieden in het oog springt, waarover in een artikel van L. Wingo cijfermatige gegevens zijn te vinden.

Het eigenlijke doel van Wingo is in zijn referaat een schets te geven van een nationale stedelijke politiek in de VS. Voor een dergelijk beleid acht hij echter de wetenschappelijke kennis nog onvoldoende. Om de bestaande lacune op te vullen moet een antwoord worden gezocht op vragen als: wat zijn de verande-

rende determinanten van de stedelijke hiërarchie?; welke invloed heeft de opbouw van een stad op particuliere en maatschappelijke baten en kosten?; hoe is de optimale omvang van een stad te bepalen? In het bijzonder het laatste onderwerp wordt door H. W. Richardson nader in beschouwing genomen, waarbij deze zoveel theoretische tekortkomingen en praktische moeilijkheden ziet, dat hij de conceptie van de optimale stadsgrootte geheel overboord wil zetten.

Eenzelfde scepticisme ten aanzien van deze conceptie klinkt door in de bijdragen van W. R. Thompson en van E. S. Mills, die zich vooral bezig houden met de bijzondere beleidsbeslissingen, die voor afzonderlijke onderdelen van de stedelijke hiërarchie nodig zijn. Een laatste referaat in deze groep inleidingen over het urbane stelsel is een beschouwing van I. Hoch over de welvaartsaspecten van de stedelijke samenleving, waarin deze een positief verband tussen het inkomen per capita en de omvang van de stad constateert en het hogere arbeidsloon als een compensatie ziet voor het tekortschietende leefklimaat in de grote steden.

Een tweede categorie inleidingen behandelt de stedelijke ontwikkeling binnen een afzonderlijke regio en analyseert de interne opbouw van steden. In een artikel van B. Chinitz en R. Dusansky wordt bezien op welke wijze nationale en regionale structurele veranderingen doorwerken op de urbane organisatie van een afzonderlijke regio, terwijl P. A. Stone op basis van een groot aantal empirische studies over de gewenste vorm en opbouw van de individuele stad schrijft, mede met het oog op een aantal te verwachten technische ontwikkelingen.

Nog sterker is het empirische karakter van twee andere bijdragen, namelijk van een verslag van een factoranalytisch onderzoek door J. Bergsman naar de technische en economische relaties binnen een agglomeratie en van een kritiek op de algemeen aanvaarde analyse, dat de problemen in het industriegebied Clydeside in Schotland te wijten zouden zijn aan economische veroudering van de voornaamste bedrijfstakken in dit gebied. Door G. C. Cameron wordt aangetoond, dat tevens een tekortschietende ontwikkeling valt te constateren in bedrijfstakken, die nationaal wel groeien.

Met betrekking tot het gevoerde regi-

onale beleid valt een belangrijk verschil tussen de beide landen waar te nemen. In Amerika tonen overheid en politieke partijen tot de jaren zestig geen of weinig belangstelling voor ruimtelijk ingrijpen en ook daarna zullen zeer velen een dergelijk ingrijpen zonder meer als een verstoring van het optimum aanmerken. Uit het reeds genoemde artikel van Wingo blijkt, dat in de VS slechts impliciet een nationale urbane politiek wordt gevoerd, doordat uiteraard vele onderdelen van het overheidsbeleid ook gevolgen hebben voor de steden. Van een afzonderlijk nationaal beleid, dat expliciet op de stedelijke ontwikkeling is gericht, is echter geen sprake. Daarentegen hebben alle naoorlogse Britse kabinetten van verschillende politieke kleur de ruimtelijke spreiding van bevolking en economische activiteiten trachten te wijzigen. Naast een regionaal-economische politiek heeft men een beleid gevoerd, gericht op spreiding van de bevolking naar zgn. „new towns”.

De Britse regionale politiek in de jaren 1964—1972 wordt door J. D. McCallum aan een systematische, gedetailleerde en kritische beoordeling onderworpen. Hij legt er de nadruk op, dat het nog niet mogelijk is de werkelijke kosten en baten van het gevoerde beleid te meten. Voorts wijst hij op het ontbreken van de integratie van ruimtelijke ordening en economische planning, hetgeen ook in Nederland als één van de belangrijkste tekortkomingen van het overheidsbeleid wordt gezien. Een ander onderwerp, dat eveneens in ons land veel discussie oplevert, is de coördinatie van maatregelen van overheidsorganen op verschillende niveaus. Het komt aan de orde in een beschouwing van C. D. Foster over de rol van de financiële overheidspolitiek in het regionale beleid. Een wijziging van de financiële verhouding tussen centrale overheid en lokale organen kan volgens D. E. C. Eversley in een artikel over de economische problematiek van de Londense agglomeratie in belangrijke mate bijdragen tot de oplossing van de moeilijkheden, waarvoor deze regio zich ziet geplaatst. Tenslotte moet tot de laatste groep referaten over het regionale beleid het artikel van G. McCrone worden gerekend, die in wel zeer kort bestek betoogt, dat de regionale politiek vooral moet worden gezien als een substituut voor wisselkoersaanpassingen, welk middel van economische politiek uiteraard niet kan worden toegepast voor het verbeteren van de economische situatie van een afzonderlijke regio binnen een land.

Een geheel eigen karakter draagt het referaat van D. Donnison over ideologie en politiek. Hij tracht nieuwe doeleinden te formuleren voor het overheidsbeleid in de urbane maatschappij en grijpt daarbij terug op de oude idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap. Zijn conclusies zijn niet verrassend. Steden dienen zo gebouwd te worden, dat de bewoners gemakkelijk nieuwe mogelijkheden kun-

nen grijpen en anderen kunnen ontmoeten uit verschillende leeftijds- en inkomensgroepen.

De gezichtshoek, de methodologie en de relevantie voor het beleid van de onderscheiden referaten verschillen zeer sterk. Sommige artikelen zijn theoretisch van aard, andere hebben een empirisch karakter, terwijl weer andere in het bijzonder op het overheidsbeleid zijn gericht. Niettemin verschaft nagenoeg ie-

der referaat een stimulerende behandeling van problemen, die zowel voor beleidsvoerders als voor onderzoekers van ruimtelijke vraagstukken van belang zijn. Voor alles dragen alle inleidingen bij tot het inzicht, dat men bij het voeren van het ruimtelijke beleid voorlopig rekening moet blijven houden met een groot aantal onzekerheden.

J. K. T. Postma

Prof. Dr. N. H. Douben: Nationale boekhouding en economische kringloop.
H. E. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1973, 131 blz., f 19,50.

Het boek is met het doel geschreven „het gebruik van de Nationale Rekeningen van het CBS en het Centraal Economisch Plan van het Centraal Planbureau te vergemakkelijken” en „te helpen bij het interpreteren en verstaan” van het jaarverslag van De Nederlandsche Bank en van de Miljoenennota.

De eerste twee hoofdstukken vormen een inleiding tot de Nationale Rekeningen. De belangrijkste begrippen zoals productie, verbruik en toegevoegde waarde komen in hoofdstuk 2 niet erg duidelijk uit de verf. De behandeling van de begrippen is sterk geënt op het taalgebruik in de CBS-publikatie. Naar mijn mening zou een toelichting hierop met eenvoudige rekenvoorbeelden op zijn plaats zijn. In hoofdstuk 3 komt de sectorindeling ter sprake. Hoofdstuk 4 behandelt de vijf rekeningen voor elke sector afzonderlijk. De bespreking van de sector overheid in dit verband gaat verder dan de CBS-publikatie zelf en werkt verhelderend. Na bespreking van de ex post registratie van de nationale boekhouding in hoofdstuk 3 en 4, komt het nationaal budget dat door het Centraal Planbureau in het CEP wordt gepubliceerd aan de orde. In hoofdstuk 5 wordt het nationaal budget en de verschillen tussen de beide hierboven genoemde registratiemethoden helder uiteengezet.

De confrontatie van middelen en bestedingen uit het CEP wordt in hoofdstuk 6 van de grond af opgebouwd, de behandeling ervan is zeer duidelijk. Hoofdstuk 7 geeft als slotbeschouwing een nuttige uiteenzetting voor de gebruiker over de betekenis die aan de geregistreerde grootheden in de Nationale Rekeningen moet worden toegekend. Besproken wordt o.a. dat uitsluitend de gerealiseerde (en niet de gewenste) omvang van de transacties van de huishoudingen worden geregistreerd. In dit verband bevat hoofdstuk 6 een kleine onnauwkeurigheid: „Uit de economische theorie is bekend dat geldt: $S = I + (X - M)$ ” (blz. 108). In de daarop volgende regels worden dan de waarden van de variabelen uit 1970 ingevuld. De op deze wijze gehanteerde gelijkheid komt echter niet uit de economische theorie, maar uit het systeem van de Nationale Rekeningen

te voorschijn als een „boekhoudkundige gelijkheid” tussen de nationale besparingen enerzijds en de netto investeringen en het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans anderzijds.

In de appendix wordt het door het Centraal Planbureau gehanteerde monetaire overzicht kort en niet erg duidelijk besproken.

Uit didactisch oogpunt zou het m.i. gewenst zijn de behandeling van de Nationale Rekeningen meer systematisch op te bouwen. In het boek wordt het rekeningstelsel namelijk uitgelegd aan de hand van de CBS-publikatie (1970) zelf, hetgeen de mogelijkheid inhoudt dat men door de bomen het bos niet meer ziet. Het verdient m.i. aanbeveling eerst een principeschema waarin de centrale begrippen zijn verwerkt te presenteren. Daarna kan een confrontatie plaatsvinden met de CBS-publikatie.

Verder lijkt het logisch om een korte bespreking van een CBS-input-output-tabel in het boek op te nemen. Dit sluit goed aan bij de bespreking van de begrippen productiewaarde, verbruik en toegevoegde waarde en maakt de consolidatieprocedure duidelijk. Door het opnemen van de monetaire rekeningen in het boek zou de nationale boekhouding mede uit financieel oogpunt bezien meer compleet zijn. Dit is meer omdat het boek ook een wegwijzer wil zijn bij het lezen van het jaarverslag van De Nederlandsche Bank. Een paragraaf over het rapport van de VN: *A system of national accounts and supporting tables* (1968), zou eveneens op zijn plaats zijn, aangezien het CBS er (langzaam maar zeker) toe overgaat de definities van de verschillende begrippen en de presentatievorm, zoals in het rapport wordt aanbevolen, over te nemen. De in het boek gedefinieerde toegevoegde waarde van de overheid (blz. 48) en de behandeling van de toegerekende rentemarge van de banken (blz. 66) zijn reeds door het CBS in de Nationale Rekeningen 1972 gewijzigd.

Mijn algehele indruk is, dat het boek in belangrijke mate kan bijdragen tot de toegankelijkheid en interpretatie van de genoemde CBS- en CPB-publikatie.

F. A. J. van den Bosch

T. Marschak en R. Selden: General equilibrium with price-making firms. Lecture notes in economics and mathematical systems, nr.91. Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, New York, 1974, 246 blz., DM 22.

Studie over het statische algemene evenwicht, die wordt verdeeld in bedrijven en consumenten. Onder de veronderstelling van volledige mededinging worden allerlei alternatieve evenwichten geformuleerd. De bij die evenwichten behorende voorwaarden worden bestudeerd.

Dr. J. Buit: De gewenste spatiëring van het voorzieningspatroon. Deelnota A, Geografisch en Planologisch Instituut, Amsterdam, 1974, 181 blz.; Samenvatting Deelnota A: 47 blz.

Resultaten van een gedeelte van een onderzoek, dat gehouden is door het Geografisch en Planologisch Instituut der Vrije Universiteit in opdracht van de Rijksplanologische Dienst en het Ministerie van Economische Zaken. Centraal staat daarbij de vraag hoe op dit moment de categorieën van belanghebbenden, die tot het verzorgingsapparaat behoren, zoals ondernemers, consumenten, projectontwikkelingsmaatschappijen, stedenbouwkundige bureaus e.d. het onderbrengen van het voorzieningsapparaat (winkels, scholen, medische voorzieningen enz.) in een geconcentreerd patroon van centraal gelegen vestigingen waarderden t.o.v. het onderbrengen in een gespreid patroon van geïsoleerde vestigingen.

Het onderzoek valt in twee onderdelen uiteen: het eerste onderdeel is gewijd aan de via interviews geïnventariseerde opvattingen van een groot aantal bij uitstek deskundig te achten respondenten en het tweede onderdeel betreft opvattingen over en ervaringen van het geconcentreerde en gespreide verzorgingspatroon van een aantal ondernemers in diverse „branches” en van een aantal categorieën van consumenten. Dit rapport bevat de resultaten van het eerste onderdeel en geeft weer de visie van een aantal deskundige belanghebbenden op de pro's en contra's van een gespreid resp. geconcentreerd voorzieningspatroon in nieuwe wijken.

Fiscaal memo. Kluwer BV, editie juli 1974, 55 blz., f. 8,50, bij intekening f. 7,50.

In dit boekje zijn in beknopte vorm de belangrijkste gegevens en cijfers vermeld op het gebied van de fiscale wetgeving. Het besteedt onder meer aandacht aan inkomstenbelasting, loonbelasting, vermogensbelasting, vennootschapsbelasting, omzetbelasting, successierecht/schenkingsrecht en sociale verzekeringen. Zo worden o.a. voor een aantal categorieën de tarieven vermeld. Verder komen nog het wettelijk minimumloon, de minimum jeugdloonregeling en de huursubsidie ter sprake.